

Nizâmü'l- 'Ulemâ' ilâ Hâtemi'l-Enbiyâ' İsimli Otobiyografik Eseri Ekseninde Bosna-Akhisar Kadısı Hasan Kâfi Akhisârî'nin Ben-Anlatısı*

Self-Narrative of Bosnia-Aqhisar Judge Hasan Kâfi al-Aqhisârî on the Axis of His Autobiographical Work Named *Nizâm al-Ulamâ ilâ Khâtam al-Anbiyâ*

Orhan Ençakar¹

* Bu makale 24-26 Mayıs 2024 tarihleri arasında Üsküp'te düzenlenen "OLBA 2024 – Üsküp Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları Sempozyumu"nda aynı isimle sunmuş olduğum tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

This article is based on the paper I presented under the same title at the "OLBA 2024 – Skopje Ottoman Ego-Documents Symposium" held in Skopje between May 24-26, 2024.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Orhan Ençakar (Doç. Dr.),
TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, Türkiye
E-posta: 74orhan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6629-6965

Başvuru/Submitted: 21.10.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.02.2025
Son Revizyon/Last Revision Received:
15.02.2025
Kabul/Accepted: 16.02.2025

Atıf/Citation: Ençakar, Orhan. Self-Narrative of Bosnia-Aqhisar Judge Hasan Kâfi al-Aqhisârî on the Axis of His Autobiographical Work Named *Nizâm al-Ulamâ ilâ Khâtam al-Anbiyâ*. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 15/1, (March 2025): 69-98.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2025.1571185>

ÖZ

Hasan Kâfi Akhisârî, Kanuni Sultan Süleyman devrine denk gelen Ramazan 951'de (Kasım/Aralık 1544) Bosna-Akhisar'da doğmuş, İstanbul ve Çatalca'da eğitimini tamamladıktan sonra memleketine dönerek ömrünün sonuna kadar Akhisar ve çevresinde kadılık ve müderrislik faaliyetlerinde bulunmuş bir Osmanlı alimidir. Kendisi mantık, belagat, usûl-i fıkıh ve akaide dair bir kısmı bugün dahi okutulmakta olan başlangıç seviyesinde metin ve şerhler telif etmiştir. O, medrese müfredatına uygun olarak telif ettiği bu metin ve şerhlerle ulema arasında, III. Mehmed'e arz ettiği devlet ve toplum düzenine dair yazdığı *Usûlü'l-hikem fî nizâmî'l- 'âlem* isimli ünlü eseri ile de ümera arasında haklı bir itibar edinmiştir. 13 yıl süren (1593-1606) Osmanlı-Avusturya savaşlarında bölgede kadılık yapan Akhisârî bu çalkantılı süreçte bölgeye gelen Osmanlı Devleti'nin kudretli paşaları ile de görevi gereği yakın ilişkiler kurmuştur. Damat İbrahim Paşa'ya ithaf ettiği *Nizâmü'l- 'ulemâ' ilâ hâtemi'l-enbiyâ* isimli eseri ekseninde Bosna-Akhisar'ın en meşhur alimi Hasan Kâfi Akhisârî'nin ben-anlatısını konu edindiğimiz bu makalede onun hayatı ve eserleri yanında hocaları, şahit olduğu önemli olaylar, devlet ricaliyle olan ilişkileri ve onlar hakkındaki duygu ve düşünceleri de kendi dilinden aktarılmaya çalışılmıştır. 1024'te (1615) vefat eden Akhisârî'nin 1009'a (1600) kadar olan ben-anlatısını içeren bu eseri yanında hayatının geri kalan kısmına dair diğer eserlerinin baş ve son taraflarında verdiği bilgiler de dikkate alınarak hayatı ve eserlerinin tam bir kronolojisi oluşturulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ulema, Ümera, Ben-Anlatıları, Hasan Kâfi Akhisârî

ABSTRACT

Hasan Kâfi al-Aqhisârî was born in Bosnia-Aqhisar, during the reign of Sultan Suleiman the Magnificent, in the month of Ramadan, 951 Hijri (November/December 1544). After completing his education in İstanbul and Chatalca,

he returned to his hometown and spent the rest of his life engaging in judicial and teaching activities in Aqhisar and its surrounding areas. He wrote texts and commentaries on logic, rhetoric, principles of jurisprudence and creed, some of which are still being taught today as introductory materials. He gained a well-deserved reputation among the ulema with these texts and commentaries in accordance with the madrasa curriculum, and among the umâra with his famous work *Usûl al-hikam fî nizâm al-âlam* on the order of state and society, which he presented to Mehmed III. During the 13-year Ottoman-Austrian wars (1593-1606), Aqhisârî served as a qâdî in the region and established close relations with the mighty pashas of the Ottoman Empire who came to the region during this turbulent period. In this paper, we focus on the self-narrative of Hasan Kâfi al-Aqhisârî, the most renowned scholar of Bosnia-Aqhisar. The subject revolves around his work titled *Nizâm al-ulamâ ilâ khâtam al-anbiyâ*, which is dedicated to Damat Ibrahim Pasha. The paper attempts to convey his life, teachers, authored works, important events he witnessed, relationships with the state dignitaries, and his feelings and thoughts about them in his own words. Aqhisârî died in 1024 (1615). In addition to this work, which contains the narrative of his life up to 1009 (1600), an attempt has been made to create a complete chronology of his life and works by considering the information he gave at the beginning and end of his other works regarding the rest of his life.

Keywords: Ottaman, Scholars, Statesmen, Ego-Document, Self-Narrative, Hasan Kâfi al-Aqhisârî

EXTENDED ABSTRACT

In this article, I have tried to focus on the people, events, and phenomena in which Hasan Kâfi al-Aqhisârî, the qâdî of Bosnia-Akhisar, emphasized his self-narrative. At the center of the study was al-Aqhisârî's *Nizâm al-ulamâ ilâ khâtam al-anbiyâ*, a work on the lineage of knowledge that includes his partial self-narrative. I also used the fragmental data included in his self-narrative at the beginning and end of some of his works. In *Nizâm al-ulamâ*, which also includes his autobiography, al-Aqhisârî gives the lineage of knowledge up to the Prophet in 28 layers and then mentions himself in the 29th layer and a few of his students in the 30th and last layers. When this part of the book and the information he provides at the beginning and end of his other works are analyzed in terms of his self-narrative, it is seen that he emphasizes the ulema in his scientific lineage, his family, his educational life, the teachers he took lessons from, his activities as a qâdî and mudarris, the works he wrote, his relations with the sultan and pashas of the period, the campaigns and wars he participated in with them, and the political, economic and social problems experienced for various reasons. al-Aqhisârî thus presents a scholarly self-narrative centered on the teacher-student-work as seen in classical works of the *fehrese-sebet-icâzetnâme-silsilenâme* genre. His self-narrative does not include all the experiences we encounter in the genres of writing that in the past were referred to as *cerîde*, *mecmua*, *sohbetnâme*, *sergüzeştname*, and today as diary, memoir, autobiography, etc. His feelings and thoughts, joys, sorrows and anxieties about his wife, children, property, health and well-being, relations with other people around him (neighbors, friends, enemies), which today are more commonly referred to as “cultural history”, are almost never included in his narrative.

However, when we read his self-narrative in his own language, we could see many details that are not included in the second-hand sources that mention him and correct some errors and omissions about his life and works. For example, we can draw a general chronology of his life. This is how we learn about the scholars in his scholarly lineage and the teachers from whom he

studied. During his 40 years of life as a mudarris and qādī in Aqhisar and its environs, he wrote basic texts and commentaries on logic, rhetoric, usūl al-fiqh and al-aqāid, all of which were part of the madrasa curriculum, and which students could easily understand and memorize. It is possible to see these works and their dates of composition in his partial and fragmentary self-narrative, which is still remembered more than 500 years after his death.

Another noteworthy aspect of al-Aqhisārī's self-narrative is his mention of the conquest of Egri Castle, the Battle of Hacova, and the second conquest of Esztergom Castle, which he participated in with the statesmen in the region and Sultan Mehmed III during the long Ottoman-Austrian wars between 1593 and 1606. Among these statesmen were the Bosnian-born Grand Vizier Damat Ibrahim Pasha, the husband of Murad III's daughter Aisha Sultan, to whom he dedicated his work *Nizām al-ulamā ilā khātām al-anbiyā*, the Albanian-born Beylerbeyi of Bosnia Hadım Hafız Ahmad Pasha, to whom he dedicated his work *Usūl al-hikam fī nizām al-ālam*, and another Bosnian-born Lala Mehmed Pasha, grand vizier of the reign of Ahmad I, known as the "Conqueror of Esztergom" to whom he dedicated his work *Nūr al-yakīn fī usūl al-dīn*.

al-Aqhisārī's partial and fragmented self-narrative also includes important historical data such as the internal turmoil caused by the Ottoman-Austrian wars, epidemics, and the cost of living, which deeply affected social, economic, military, and political life. Despite all these difficulties in this period between the ages of 50 and 64, al-Aqhisārī did not hold back from his educational and literary activities, composing his best works in this period and writing his famous work on state and social order, *Usūl al-hikam fī nizām al-ālam*, which earned him a well-deserved reputation among the ulama and umāra, in accordance with the saying "difficult times raise strong men". He left texts and commentaries written at the introductory level of sciences such as rhetoric, aqāid and usūl al-fiqh, some of which are read and studied in classical educational activities even today.

Giriş

Ben-anlatılarına yönelik çalışmaların geçen yüz yılın son çeyreğinden itibaren Batı'da, 2010'lu yıllardan itibaren de ülkemizde yükselişinin arkasındaki temel saiklerin neler olduğu tartışılmaya açık olsa da¹ ben-anlatılarının yazarın hayatı, eserleri, ailesi, görevleri, yaşadığı toplumdaki sosyal, iktisadî ve siyasî olaylara bakışı hakkında tarih ve tabakat kitaplarında bulamayacağımız önemli bilgiler içerdiği bir gerçektir. Bu alana karşı giderek artan ilginin temel saiklerinden biri de budur.² Ben-anlatıları olarak tasnif edilebilecek verilerin, yazarların kişisel görüşünü yansıtması sebebiyle, “ihtiyatla karşılanması gereken kaynaklar” olarak gösterilmesi metodolojik açıdan eleştirilen bir yaklaşımdır. Zira aynı problem olayları daha ziyade devletten yana değerlendiren vakanüvislerin yazdığı kronikler,³ arşiv vesikaları⁴ gibi resmi kaynaklar ile diğer tarih kitapları için de geçerlidir. Tarih metodolojisinin en temel tartışmalarından biri “nesnel tarih”in varlığıdır.⁵ Diğer taraftan ben-anlatıları resmi kaynakların çeşitli sebeplerle sansürlediği bazı olayları bütün çıplaklığıyla anlatabilir. Yazar ve düşünceleri hakkında başka kaynaklarda bulunması pek mümkün olmayan çok değerli kişisel bilgiler içerebilir. Otobiyografik metinlerin öznellik sorunu metodolojik açıdan bazı tartışmalara sebebiyet verse de özellikle Osmanlı tarihyazımındaki eksik yönlerden biri olarak görülen “tarihi insanla yazmak” ve yazarın kendini görmek veya göstermek istediği kimliğini takibe imkân vermesi yönüyle ben-anlatılarının kaynak değeri giderek artmaktadır.⁶ Konu hakkında

- 1 Konu hakkında bilgi için bk. Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları”, *Turkish History Education Journal* 8/1 (2019), 215.
- 2 Osmanlı'daki ben-anlatılarının dünyadaki söz konusu literatüre eklemlenmesi amacıyla İstanbul Medeniyet Üniversitesi tarafından kurulan “Ben-Anlatıları Uygulama ve Araştırma Merkezi” (BAMER), bu güne kadar konu hakkında bir çalıştay, iki sempozyum (Çalıştay ve sempozyumlar hakkında bilgi için bk. “BAMER”, Erişim 12 Ağustos 2024), “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter-Analiz (1500-1800)” başlıklı bir proje ve “*Ceride*” isminde bir dergi çıkarak Türk akademisinin bu alandaki boşluğunu doldurma yönünde önemli adımlar attığı gibi araştırmacılara yeni çalışma alanları da açmış oldu. Ben-anlatılarına dair dünyada kurulan merkezler, yayın serileri ve araştırma gruplarına dair bk. Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 280-284. Adı geçen projenin araştırma safhasının onuncu ayında 300 eseri aşan bir envanter oluşturulduğuna dair bk. Gülşen Yakar, “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter-Analiz (1500-1800)” Başlıklı TÜBİTAK Projesi ve İstanbul Grubunun Çalışmaları II”, *Ceride* 1/2 (2023), 158-163.
- 3 Vakanüvislerin olayları daha ziyade devletten yana değerlendirdiğine dair bk. Bekir Kütükoğlu, “Vak' anüvis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/461.
- 4 Sadece arşiv belgelerine başvurarak sonuca gitmenin sakıncalarına dair bk. Ali Akyıldız, “Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv ve Arşiv-Dışı Malzemenin Önemi”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (1988), 165-170.
- 5 Tarihiçi nesnellik iddiasında bulunsu da yaptığı iş özü itibarıyla bir yönüyle daima öznel kabul edilmektedir. Tarihyazımının öznel olması bilgi azlığı, tarihsel dönemi kavrayacak donanım eksikliği, güçlülerin tarihe müdahalesi, ideolojik ve siyasî taraftarlık, din ve mezhep taraftarlığı, devlet ve millet hesapları, hatır-gönül ilişkileri, kişisel eğilimler ve zaafılar gibi nesnelliği zorlaştıran, bazen de imkânsız kılan sebeplere bağlanır. bk. Fahri Sakal, “Tarihyazımında Temel Kavramlar”, *Tarih Nasıl Yazılır?*, ed. Ahmet Şimşek (İstanbul: Tarihiçi Kitabevi, 2011), 82-86. Ayrıca bk. Edward Hallett Carr – Jose Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, çev. Özer Ozankaya (Ankara: İmge Kitabevi, 1992), 62-64; Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Mistek Gizem Gürtürk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 181-195; Ali Akyıldız, *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine* (İstanbul: Timaş Akademi, 2021), 13-32.
- 6 bk. Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları”, 223-224. Tarihyazımında

yapılan bazı yeni araştırmalar Osmanlı teracim-i ahval literatürünün aynı zamanda ciddi bir otobiyografi veri kaynağı olduğu tezini ileri sürmektedir. Buna göre önceki neslin otobiyografik verilere dayanarak yazdığı eser bir sonraki nesil biyografının kitabî kaynağını oluşturmaktadır.⁷

Günümüzde “günlük”, “hatırat”, “otobiyografi” vb. kavramlarla ifade edilen ben-anlatılarına Osmanlı döneminde “ceride”, “mecmua”, “sohbetnâme”, “sergüzeştname”, “özel mektuplar” gibi tüm yaşanmışlıkları içeren telif türlerinde veya hoca-talebe-eser merkezinde ilerleyen “fehrese”, “sebet”, “icâzetnâme”, “silsilenâme” türü ilmî eserlerde rastlamak mümkündür.⁸ Ben-anlatılarına kaynaklık eden eserler konuya ayırdığı yere göre de “müstakil” (kapaktan kapağa kendini anlatma saikiyle yazılmış metinler), “kısmî” (farklı bir konu hakkında yazılmış olsa da içinde blok hâlinde otobiyografik materyal bulunan metinler) ve “parçalı” (metnin muhtelif yerlerinde kendilerinden dağınık olarak bahseden yazarların metinleri) olmak üzere üç farklı kategoride ele alınmaktadır.⁹

Bu makale XVII. yüzyılın ikinci yarısı ve XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış Bosna-Akhisar kadısı Hasan Kâfi Akhisârî’nin (ö. 1024/1615) kısmî ve parçalı ben-anlatısını konu edinmektedir. Akhisârî medrese müfredatına uygun olarak telif ettiği başlangıç seviyesindeki metin ve şerhlerle ulema arasında; devlet ve toplum düzenine dair yazdığı, çeşitli dillere tercüme edilen *Usûlü’l-hikem fî nizâmî’l-âlem* isimli ünlü eseri ile de ümera arasında itibar edinmiş bir Osmanlı alimidir. Eserlerinin bir kısmı hâlâ ders kitabı olarak okutulan Akhisârî’nin hayatı akademik çalışmalarda daha çok bir eserin neşri ve tercümesi bağlamında ele alınmıştır. Bu sebeple hayatı ve eserleri, hoca ve talebeleri, kadılık ve müderris faaliyetleri gibi doğrudan kendisiyle alakalı konular doğal olarak geri planda kalmış, bu konular hakkında bilgi verilirken

ben-anlatılarının ihtiyatla karşılanması gereken “sübjektif” malzemeler grubundan olduğu, daha “objektif” devlet kaynaklarının kullanılması gerektiği yönündeki yaklaşımın Avrupa tarih yazımında epeyce kırılma yaşadığına, ancak Osmanlı tarih yazımında bu yaklaşımın henüz aşılmadığına dair bk. Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları”, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, 283-284.

7 bk. Ali Akyıldız, “Teracim-i Ahval Literatürünün Otobiyografik Değeri”, *Osmanlı Araştırmaları* 64 (2024), 65-66.

8 Geçmişteki ben-anlatılarını içeren eser türlerine dair bk. İbrahim Halil Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında ‘Ben’: Abdullah el-Ahîskavî’nin Otobiyografisi”, *Ceride* 1/1 (2023), 66-71.

9 Müstakil, kısmî ve parçalı kavramsallaştırması için bk. Selim Karahasanoğlu, “Niçin Çıkıyoruz?”, *Ceride* 1/1 (2023), 18-23. Parçalı ben-anlatılarına eserlerin mukaddimelerinde veya sonunda yer alan ferağ kayıtlarında rastlanıldığı gibi yazma eserlerde bulunan temellük, kıraat, sema, icazet gibi çeşitli kayıtlarda da (kuyûdât) ben-anlatılarına denk gelmek mümkündür. Bu yönüyle kuyûdât ben-anlatılarına da hizmet etmektedir. Dijitale aktarımın sağladığı kolaylıkla yazma eserlerin onlarca nüshasını aynı anda inceleme imkânını bulduğumuz son on, on beş yıldan bu yana araştırmacılar için ben-anlatıları dışında zengin içeriğe sahip diğer bir alan olarak kuyûdât alanı da açılmış oldu. Bu dönemde kuyûdâtın kaynak değerine dair çalışmalar yapıldığı gibi kuyûdâttan hareketle ilimler tarihine önemli katkılar sağlayan makale, tez, kitap ve sempozyum çalışmaları da arttı. Üsküp’te 24-26 Mayıs 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Osmanlı’da Ben-Anlatıları Sempozyumu”ndan bir hafta önce 16-18 Mayıs 2024 tarihleri arasında İSAM ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Ayasofya Yerleşkesi’nde “Kuyûdât: Yazma Eserlerde Bireysel ve Toplumsal Hafızaya Dair İzler” isimli başka bir sempozyum yapıldı. Burada sunulan müelliflerin hayatı, eserleri, talebeleri vb. hususlara dair bilgiler içeren kayıtlarla alakalı tebliğlerden de anlaşılacağı üzere kuyûdât ben-anlatıları için önemli veri kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

daha çok ikinci el kaynaklarla yetinilmiştir.¹⁰ Akhisârî'nin eserlerindeki kısmî (partial) ve parçalı (fragmental) ben-anlatısı merkeze alınarak hazırlanan bu makalede hayatı ve eserlerinin kronolojisi verilmiş; eserlerinin başı veya sonunda verdiği parçalı bilgilerden hareketle telif tarihleri, varsa ikinci versiyonları, bir kısım eserlerinin doğru isimleri, diğer bir kısmının farklı müelliflere nispet edildiği tespit edilerek bunlara işaret edilmiştir. Diğer taraftan Akhisârî'nin hoca ve talebelerine atfettiği değer, kadılık ve müderrislik görevlerine bakışı, 13 yıl süren (1593-1606) Osmanlı-Avusturya savaşları sebebiyle bölgeye gelen sultan ve devlet adamları hakkındaki duygu ve düşünceleri, onlarla katıldığı seferler, bu zor dönemdeki devlet ve toplum yapısına dair bazı gözlemleri aktarılmıştır.

Makalenin temel kaynağı *Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-'enbiyâ'* isimli eserdir. Akhisârî'nin Sadrazam Bosnalı Damat İbrahim Paşa'ya (ö. 1010/1601) ithaf ettiği bu eser, Peygamber Efendimize kadar uzanan ilim silsilesindeki ulemayı tespit için yazdığı, hoca-talebe merkezinde ilerleyen ilmî bir otobiyografidir. Eserin elimizde iki farklı versiyonu bulunmaktadır. Akhisârî, eserin ilk versiyonunda 28 tabakadan oluşan ilim silsilesindeki ulemanın sadece isimlerini vermiş, 29. tabakada ise kısaca kendisinden bahsetmiştir.¹¹ Eserin diğer versiyonunda Akhisârî birincisinden farklı olarak 28 tabakadan oluşan ilim silsilesindeki her bir kişinin hocaları, eserleri ve talebeleri,¹² 29. tabakada ise kendisi, ailesi, hocaları, eserleri ve görevleri hakkında bilgiler vermiştir.¹³ Akhisârî, eserini 1008 yılı sonlarında (Temmuz 1600) tamamladığını ifade ettikten sonra bu versiyona üç talebesinden kısaca söz ettiği 30. basamağı da eklemiştir.¹⁴ Akhisârî'nin 58. yaşına denk gelen bu tarih ile 73 yaşında vefat ettiği 1024 (1615) tarihleri arasında geçen 15 yılda yazdığı müstakil veya kısmî ben-anlatısını içeren başka bir eseri yoktur. Bununla birlikte bu tarihler arasında telif ettiği eserlerin başı ve sonunda parçalı ben-anlatıları bulunmaktadır. Bu parçalı bilgiler de dikkate alınarak Akhisârî'nin ben-anlatısında öne çıkardığı kişiler, temel olgular (kadılık, müderrislik, eser telifi) ve şahit olduğu önemli olaylar 4 ana başlık altında incelenmiştir.

- 10 Örnek olarak bk. Mehmet İpşirli, “Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü'l-Hikem fi Nizâmî'l-Âlem”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10-11 (1979-1980), 239-278; Asım Cüneyd Köksal, “Giriş”, Hasan Kâfi Akhisârî, *Âlemin Nizamı İçin Hikmetli Yöntemler (Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-âlem)*, çev. Asım Cüneyd Köksal (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018), 7-31; Ömer Mahir Alper, “Giriş”, *Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri (Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-âlem)*, çev. Ömer Mahir Alper (İstanbul: Klasik, 2020), 7-15.
- 11 54 yaşında tamamladığı bu versiyonun telif tarihi Eğri Kalesi'nin fethine denk gelen 19 Safer 1005 Cumartesidir (12 Ekim 1596). bk. Hasan Kâfi Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-'enbiyâ'* (Saraybosna: Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi, 3673), 87b; (Kudüs: Dâru İs'âf en-Neşâşîbi Kütüphanesi, 0076-141), 97b.
- 12 bk. Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, thk. Hassân Muhammed Saïd Şiblî (Kahire: Ma'hedü'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1441/2020), 34-71.
- 13 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 72-78.
- 14 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 77-78. Eserin müellif hatlı nüshasının kenarında bu eklemeyi takip eden farklı bir hatla yazılmış teliften ferâğ kaydına göre eser tam olarak 1009 Muharrem başında (13 Temmuz 1600) tamamlanmıştır. Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 753), 256b.

1. Kişiler

Akhisârî'nin ben-anlatısında yer verdiği, kendisinden bahsettiği veya çeşitli vesilelerle adını zikrettiği kişi grupları aşağıda verilmiştir. Bu kişiler kitabı yazış sebebi olarak ilim silsilesinde yer alan ulema, ailesi, kendisi, ders aldığı hocaları, talebeleri, huzuruna çıktığı veya zamanında yaşadığı sultanlar, görüştüğü ve bazı eserlerini ithaf ettiği paşalardır. Akhisârî eserinde, sultanlar ve paşalar hariç, her bir kişi grubuna özel bir yer vermiş; sultanlar ve paşalardan ise sadece birlikte katıldığı seferler ve savaşlar vesilesiyle bahsetmiştir.

1.1. İlim Silsilesinde Yer Alan Ulema

Akhisârî *Nizâmü'l- 'ulemâ'* ya ilim silsilesinde yer alan kişilerin isimlerini sayarak başlar. Sonra silsilede yer alan her bir kişinin hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında önemli gördüğü bilgilere yer verir. Akhisârî'nin bu kişiler hakkında verdiği bilgiler (hocası Kara Yılan Hacı Efendi hariç), kendisinin de ifade ettiği gibi, tarih ve tabakat kitaplarında geçtiği için makalede bu bilgilere yer verilmemiş, bu kişilerin isim ve vefat tarihlerini gösteren aşağıdaki tablo ile yetinilmiştir.¹⁵

Tablo 1. İlim Silsilesi ¹⁶		
No	İsim	Vefat
1	Hiz. Muhammed Aleyhisselam	11/632
2	Hiz. Ömer b. el-Hattâb Hiz. Ali b. Ebî Tâlib Abdullah b. Mes'ûd	23/644 40/661 32/652-53
3	Kâdî Şüreyh b. el-Hâris el-Kindî Alkame b. Kays Mesrûk b. el-Ecda'	80/699[?] 62/681-82 63/683[?]
4	İbrâhîm b. Yezîd en-Nehaî	96/714
5	Hammâd b. Ebî Süleymân	120/738
6	Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit	150/767
7	Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî	189/805
8	Ebû Hafz el-Kebîr Ahmed b. Hafz el-Buhârî	217/832
9	Ebû Hafz es-Sağîr [Ebû] Abdullah [Muhammed] b. Ahmed	264/878
10	Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb es-Sebezmûnî	340/952
11	Muhammed b. el-Fadl el-Buhârî el-Kûmârî	381/991
12	Ebû Ali el-Hüseyn b. Hıdr en-Neseî	424/1033
13	Şemsüleimme Abdülazîz b. Ahmed el-Halvâî	452/1052 [?]
14	Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Sehl es-Serahsî	483/1090[?]

15 Silsiledeki kişiler hakkında Akhisârî'nin verdiği bilgiler için bk. Akhisârî, *Nizâmü'l- 'ulemâ'*, 34-71.

16 Tabloda yer alan vefat tarihlerindeki bazı farklar için bk. Musa Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyiri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 132-133.

15	[Sadrulkebir] Abdülaziz b. Ömer b. [Abdülaziz] Mâze	518/1124
16	Sadrüşşehid Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilaziz b. Ömer b. Mâze	536/1141
17	Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî	593/1197
18	Şemsüleimme Muhammed b. Abdissettâr el-Kerderî	642/1244
19	Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî	693/1294
20	[Hüsâmüddîn] el-Hüseyn b. Ali es-Sıgnâkî	714/1314
21	Kıvâmüddîn Muhammed [b. Muhammed] el-Kâkî	749/1348
22	Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bayburtî	786/1384
23	Şemseddîn Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî	834/1431
24	Mevlâ Yegân Muhyiddîn Mehmed b. Armağan	865/1461 civarı
25	Hızır Bey b. Celâleddîn	863/1459
26	Hatîbzâde Muhyiddîn Mehmed b. Tâceddîn [İbrahim] Muslihuddîn Mustafa [b. Muhammed] el-Kastallânî	901/1496 901/1496
27	Kemâlpaşazâde Ahmed b. Süleymân b. Kemâl Paşa	940/1534
28	Kara Yılan Hacı Efendi	983/1575

Akhisârî'nin ilim silsilesiyle ilgili dikkat çeken hususlar şunlardır:

a) Akhisârî eserin giriş cümlesinde dinin temelini ve İslam binasının inşasında önemli bir yere sahip olan ulemanın hulefa-i raşidine dayanması ve oradan da Peygamber Efendimize kadar ulaşabilmesi için ilim silsilesini bilmesi gerektiğini söyler.¹⁷ Akhisârî'nin eseri telif sebebi olan ilim silsilesini tespit konusunda gösterdiği bu hassasiyet özellikle dinî ilimler sahasında sahil bilgiye ulaşabilmek için geçmişte takip edilen icazet geleneğine dayanmaktadır. İlmin bir hoca ve kitap merkezinde sadırdan sadra aktarılarak öğretildiğini belgeleyen icazetin yerini günümüzde konu ve kurum dikkate alınarak hazırlanan diplomalar almıştır.

b) Hasan Kâfi Akhisârî'nin ilim silsilesi incelendiğinde Hanefî mezhebi üzerinden ilerleyen bu silsilenin Arabistan'dan (1/6. yüzyıl) Bosna'ya (10/16. yüzyıl) doğru çizdiği rotanın şöyle olduğu görülmektedir: Hicaz - Irak - Mâverâünnehir - Kahire - Halep - Anadolu - İstanbul - Bosna.¹⁸

c) Akhisârî ilim silsilesinde yer alan ulemayı güvenilir kişiler ile tarih ve tabakat kitaplarından tespit ettiğini belirtmektedir.¹⁹ Bu ifadesinden, Akhisârî'nin elinde bu silsilede yer alan ulemanın isimlerini içeren bir icazeti olmadığı anlaşılmaktadır. Kendisinden en çok istifade ettiği, vefatına kadar yanında bulunduğu hocası Kara Yılan'dır. Akhisârî, hocası vefat ettiğinde henüz derslerini tamamlayamadığı için icazet alamamış ve bu sebeple ilim silsilesini kendisi tespit etmek zorunda kalmış olabilir.

17 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 29.

18 Bu silsile üzerine yapılmış bir yorum için bk. Fikret Karčić, "Hanefî Mezhebi Bosna'ya Nasıl Geldi?: Hasan Kâfi Akhisârî'nin Silsilesi Üzerine Bir Yorum", *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl*, ed. Ekrem Demirli vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 105-113.

19 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 29-30.

d) Akhisârî yaptığı araştırmalar neticesinde ilim silsilesinin 24 tabakada Peygamber Efendimize ulaştığını; fakat bu silsilede yer alan bazı alimlerin Şafî mezhebine müntesip olduklarını görmüştür. İçinde Şafî alimlerin bulunmadığı bir ilim silsilesi hazırlama gayretiyle yeniden araştırma yapan Akhisârî bu sefer 28 tabakadan oluşan başka bir silsile tespit etmiştir.²⁰ Akhisârî'nin ilim silsilesini içinde hiçbir Şafî alim olmayacak şekilde inşa etme çabası Osmanlı Devleti'nin Hanefî mezhebini resmi mezhep olarak kabul etmesinin yanında²¹ Osmanlı ulemasının Ebu Hanîfe'ye gösterdiği sevgi ve bağlılıkla açıklanabilir. Nitekim Akhisârî'nin Ebu Hanîfe'yi “müçtehitlerin sultanı”, “Doğu'da ve Batı'da imamların burhanı” diyerek tanıtmayı da²² bunu göstermektedir.

e) Eserin yazma nüshalarından birinde yer alan bir notta Akhisârî Hz. Ebubekir ile Hz. Osman'ın ilim silsilesinde yer almaması sebebiyle bazı cahillerin “bu iki sahâbî Peygamber Efendimizden ilim almadı mı ki ikisinin ismine yer verilmedi?” diyerek kendisini eleştirdiklerini aktarır. Bu iki güzide sahâbî Peygamber Efendimizden ilim alsalar da kendi ilim silsilesinde yer almadıkları için onları zikretmediğini söyleyen Akhisârî, buna rağmen ilim silsilesinde yer alan sahabe hakkında bilgi verirken bu iki sahâbîyi de andığını sözlerine ekler. Talebeleri tarafından düşüldüğü anlaşılan aynı yerdeki diğer bir notta da bazı cahil ve düşük seviyeli, insanlıktan nasibini almamış kişilerin Akhisârî hakkında ileri geri konuşup Hz. Ebubekir ile Hz. Osman'ın Peygamber Efendimizden ilim aldığından haberi olmadığı şeklinde iftiralarda bulunmaları üzerine Akhisârî'nin yukarıda geçen notu düşmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir.²³ Bu iki not, bölgede Akhisârî'yi çekemeyen ve onu karalamak için her fırsatı değerlendiren cahil bir güruhun varlığını göstermektedir.²⁴

1.2. Ailesi (Büyük Dedesi-Dedesi-Babası)

Akhisârî 28. tabakada hocası Kara Yılan hakkında bilgi verdikten sonra ilim silsilesinin burada sona erdiğini belirtir. Ardından Allah'ın kendisine ulemaya hizmet etmeyi ihsan ettiğini ve bu makama intisap etme şerefini bahşettiğini dile getirip “tahdis-i nimet” kabilinden²⁵ ve ilim silsilesinde yer alanların şefaatine nail olma amacıyla Allah'tan mağfiret talep ederek, ihtiram sahibi dostlarından da özür dileyerek kendi hayatı ve eserleri hakkında bilgi vereceğini

20 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 29-30.

21 Osmanlı Devleti'nin merkez bölgeleri olan Anadolu ve Rumeli'deki toplum hayatında, buralardaki eğitim, fetva ve yargı faaliyetlerinde Hanefî mezhebinin hâkim olmasına ve uzun bir süre devletin resmî mezhebi sayılmasına rağmen başka mezheplere mensup olan bölgelerde halkın mezhebine göre fetva verildiği ve eğitim yapıldığına dair bk. Ferhat Koca, “Mezhep (Fıkıh)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/540-541.

22 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 45.

23 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ* (Gazi Hüsrev Bey, 946), 32b (derkenar notu).

24 Etrafında kendisine eziyet eden bazı hainlerin bulunduğuna dair Akhisârî'nin ifadeleri için bk. Akhisârî, *Hadikatü's-salât elletî hiye reisü'l-'ibâdât* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, 1851), 81a.

25 Birçok alim “Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat” (Duha: 93/11) ayetinden ilhamla eserlerinde kendi otobiyografilerine yer vermiştir. Bu alimlere örnek olarak bk. Ayten, “Geçmiş ve Gelecek Arasında ‘Ben’”, 69-70 (15 numaralı dipnot).

söyler.²⁶ Akhisârî ilim silsilesine kendi adını neden eklediğini izah eden bu açıklamasından sonra 29. tabakada ailesi ve kendisinden bahsetmeye başlar.

Akhisârî'nin verdiği bilgilere göre büyük dedesi Ya'küb, Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak bugün Arnavutluk sınırları içerisinde yer alan İşkodra şehri yakınlarında doğmuş, sonraları Akhisar'ın (Prusac) Zib köyüne yerleşmiş, Fâtih Sultan Mehmed Akhisar'ı fetih için geldiğinde (867/1463) Müslüman olmuş ve vefat ettiği Kanuni Sultan Süleyman döneminin ilk yıllarına (926/1520) kadar İslam üzere yaşamıştır. Babası ve babasının akranı bazı güvenilir kişilerden aktardığına göre Akhisârî'nin büyük dedesi Ya'küb 227 yıl yaşamıştır.²⁷ Küçük dedesi Dâvûd birçok gazaya katılmış ve 70 yaşında bugün Hırvatistan-Dalmaçya'da yer alan Urana Kalesi kuşatmasında (934/1527-28)²⁸ şehit düşmüştür. Babası Turhan ise kanaat ve salah içinde bir hayat sürdürdükten sonra Muharrem 994'te (Aralık 1585/Ocak 1586) 96 yaşında Akhisar'da vefat etmiştir.²⁹

Akhisârî ailesinden bahsettiği bu bölümde büyük dedesi, dedesi ve babası hakkında kısaca bilgi vermiştir. Büyük dedesinin bir zamanlar Hristiyan olsa bile sonra Müslüman olup İslam üzere yaşayıp öldüğünü, dedesinin ise gazalarla geçen bir ömrün sonunda şehit düştüğünü, babasının da kanaat ve salah içinde bir ömür sürdüğünü ifade etmiştir. Akhisârî'nin ailesiyle ilgili verdiği bilgilerde odaklandığı nokta onların Allah'a ve resulüne iman etmiş, bir kısmı bu uğurda şehit düşmüş, salih amel sahibi kişiler olmasıdır. Ulemayı ilim ve irfan, salih amel ve takva yönüyle metheden Akhisârî, ilim sahibi olmayan diğer müminlerin ise Allah yolunda şehadet, salih amel ve kanaat gibi Allah katında muteber görülen hasletlerini öne çıkarmıştır.

1.3. Kendisi (Doğumu ve Tahsil Hayatı)

Akhisârî 29. tabakada kendisi ve tahsil hayatı hakkında şu bilgileri vermektedir:

Yaratan Rabbine muhtaç bu zayıf kul Akhisar kadısı Hasan b. Turhan b. Dâvûd b. Ya'küb ez-Zîbî el-Akhisârî.³⁰

(...) Merhum validemden işittiğime göre, bu zayıf kul Allah'ın emriyle Ebü'l-Feth Sultan Mehmed Han'ın oğlu Sultan Beyazıt Han'ın oğlu Sultan Selim Han'ın oğlu adil Sultan Süleyman Han devrinde 951 yılı Ramazan ayında (Kasım/Aralık 1544) bir cuma günü ikinci sonrası Bosna-Akhisar kasabasında doğdu. 12 yaşına geldiğimde ilim tahsiline başladım.

26 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 71-72.

27 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 72. Eserin nüshalarında dedesinin yaşı 227 olarak kaydedilmiş olsa da *Târîhu Diyâri Bosna* kitabının müellifi Muvakkıt Salih Efendi, dedesinin 120 yaşında vefat ettiğini söyler. Salih Efendi'den bu nakli yapan Hancı bunun daha doğru, diğer tarihin ise eseri çoğaltanların bir hatası olabileceğini söylemektedir. bk. Muhammed Hancı, *el-Cevherü'l-esnâ fi terâcimi ulemâ' ve şuarâ' Bosna* (Kahire: el-Matba'atü'l-'Alemiyye, 1349), 50.

28 Bölgedeki kalelerin fetih tarihlerinin ay ve günü ihtilafıdır. Kale Türkler arasında "Kırbova" olarak bilinir. bk. İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 2/127.

29 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 72-73.

30 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 72. Akhisârî kitaplarında adını "Hasan Kâfi" olarak da zikretmiştir. Hatta mantığa dair yazdığı eserine kendi adım dediği "Kâfi" ismini vermiştir. bk. Hasan Kâfi Akhisârî, *Kâfi* (Adana İl Halk Kütüphanesi, 914), 310b.

İlk tahsilimi beldemizde tamamlamak müyesser olduktan sonra Sultan Süleyman Han oğlu Sultan Selim Han saltanatının (başlangıç 974/1566) ilk yıllarında (en erken 23 yaşında) Darü's-saadeti'l-Kostantiniyye'ye gittim. Burada meşâyih ve ulemadan ders aldım. Birçok fazilet sahibinin yanında (ilimle) meşgul oldum. Sonra Çatalca beldesinde emekli olarak ders vermekte olan Kemâl Paşazâde'nin muîdi, fazilet ve kemal sahibi, âlim ve âmil üstadın (Kara Yılan Hacı Efendi) hizmetine girdim. Onun aziz zatına talebe oldum, leziz sohbetlerinden tat aldım, şerif enfâsının envarından iktibas eyledim, latif ebhasının bihârından avuçladım ve böylece hazretlerinden alacağımı aldım, hizmetlerinden de bulacağımı buldum. Allah ona cennetini bahşetsin.³¹

Tahsil hayatı hakkında çok kısa bilgi veren Akhisârî aile büyükleri, hocaları, talebeleri, sultanlar ve paşalar hakkında dile getirdiği, onların ilim, irfan, takva, dine ve ilme hizmet, Allah yolunda cihat vb. sahip oldukları güzel vasıfları vurgulayan övgü dolu sözlerden hiçbirini kendi için kullanmaz. Hem ben-anlatısının yer aldığı *Nizâmü'l-'ulemâ*’da hem de yazdığı diğer eserlerinin giriş ve sonuç cümlelerinde kendisinden sürekli olarak “Allah’a muhtaç zayıf, aciz ve hakir kul”,³² “kulların en fakiri”,³³ “günahkâr kul”³⁴ olarak bahseder. O da diğer erdem sahibi, mütevazî alimler gibi “Şu hâlde kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O’dur.” (Necm: 53/32) ayetine imtisalen kendi nefsinin tezkiye etmekten uzak durmuştur.

1.4. Hocaları

Akhisârî’nin ben-anlatısında önemli yer tutan kişiler arasında hocaları da yer alır. Akhisârî, hocalarının aklî ve naklî ilimlerdeki maharetini, okuttukları derslerle ilmi yaymalarını, avam-havas herkesin kendilerinden istifade etmesini, ibadete düşkünlüklerini övgü dolu sözler ile dile getirip ilim ve irfanda, amel ve takvadaki faziletlerini öne çıkarmıştır. Akhisârî’nin kendilerinden ders aldığı hocaları dışında zamanındaki bazı önemli alimler hakkında da övgü dolu ifadeleri vardır. Örneğin ilk kadılık yaptığı dönemde Rumeli kazaskeri olan İvaz Efendi (ö. 994/1586) hakkında:

İlim ve ulema divanının sadrı, fazilet ve fuzala eyvanının direği, ilim ve fenlerin hakikat sırları üzerindeki dekâik perdesini idrak ve anlayışlarıyla açan, Rumeli Kazaskeri, ulema arasında güneşin yıldızlar arasındaki gibi bir yere sahip olan...³⁵

31 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 73.

32 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 29; a.mlf., *Usûlü'l-hikem fî nizâmî'l-'âlem* (Saraybosna: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 1928), 1b; a.mlf., *Nûrû'l-yakîn fî usûlî'd-dîn*, thk. Zühdi Adilovic (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1997), 99.

33 Akhisârî, *Semtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, *Şerhu Semti'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* içinde, thk. Orhan Ençakar (Ankara: TDV Yayınları, 1446/2024), 105; a.mlf., *Şerh Temhîsi'l-Telhîs*, thk. Rıfat Işık vd. (Konya: Eğitim Yayınevi, 2020), 1; a.mlf., *Ezhârü'r-ravzât fî şerhi Ravzâti'l-cennât*, thk. Yusuf Bedir (İstanbul-Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)-Türkiye Diyanet Vakfı, 2024), 117.

34 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 29; a.mlf., *Hadikatü's-salât* (Gazi Hüsrev Bey, 2946), 1b.

35 Akhisârî, *Risâle fî hâşiyeti kitâbi'd-da'vâ li-Sadrişşeria* (Gazi Hüsrev Bey, 946), 49b.

ifadelerini kullanmıştır.³⁶ Akhisârî'nin tüm bu övgüleri ilim ve irfana, salih amel ve takvaya sahip olan ulemanın onun gözündeki değerini ortaya koymakta ve insanları değerlendirirken temel kriterlerinin bu sayılan faziletler olduğunu göstermektedir. Akhisârî *Nizâmü'l-'ulemâ'* da kendisinden ders aldığı söylediği hocalarından sadece şu dördünün adını vermektedir:

1.4.1. Kara Yılan Şeyh Hacı Efendi (ö. 983/1575-76)

Akhisârî'nin ilim silsilesinde müstakil olarak yer verdiği tek hocası olup 28. tabakayı bu hocasına ayırmıştır. Diğer üç hocasını ise kendi hayatını anlattığı 29. tabakada bir iki cümle ile anar. Diğer hocalarına 28. tabakada yer vermemesi en fazla istifade ettiği hocasının Kara Yılan olduğunu göstermektedir. Akhisârî hürmetle andığı hocası hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan şu önemli bilgileri vermektedir:

Akranları arasında “Kara Yılan”, hocası Kemalpaşazâde zamanında ise “Kemalpaşazâde'nin muîdi” olarak bilinen, şeyh, alim, âmil; faziletli ve kâmil üstâd, eş-Şeyh el-Hâdî, şeyhim ve üstadım eş-Şeyh Hacı Efendi. Temel eğitimini gençlik yıllarında İstanbul'da aldı. Sonra Kemalpaşazâde'nin ders muîdi olup kendisine 16 yıl fetva emniyeti yaptı. Ondan ilim okuyup fıkıh öğrendi ve akranlarını geçti. Bu sebeple imam (Kemalpaşazâde) onu fetva emini olarak seçti. Sonra Çatalca Vezir Ali Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmak üzere emekli oldu. Kendisi bu medresenin ilk müderrisidir. Burada ders verip ilmi yaydı. Unutulmuş ilimleri hocasından öğrendiği gibi ihya etti. Çok namaz kılar ve oruç tutardı, fakirliğe sabreden takva ve salah ehli biriydi. Güzel ahlak sahibiydi. Hocasının birçok eseri ezberindeydi. Ondan birçok fazilet sahibi ilim almış, avam-havas istifade etmiştir. Ömrünün sonuna doğru gözleri iyice zayıfladı. Buna rağmen vefat edinceye kadar ders vermeye devam etti. 983'te (1575-76) 100 yaşını aşkın olarak vefat etti ve medresenin yakınındaki Ali Paşa Camii'nin önündeki hazireye defnedildi.³⁷

Akhisârî vefatına kadar hocası Kara Yılan'ın yanında bulunmuş, fakat kendisinden hangi ilimleri okuduğunu açıklamamıştır. Kara Yılan'ın fetva emini olmasından hareketle kendisinden özellikle fıkıh tahsil ettiği söylenebilir.

1.4.2. Molla Acem Ahmed el-Ensârî (ö. 1009/1600)

Kara Yılan'dan sonra zikrettiği hocası Anadolu ve Rumeli Kazaskeri Molla Ahmed el-Ensârî, Akhisârî'nin ifade ettiğine göre aklî ve naklî ilimlerde mahir, tefsir ve usulde alim bir zat olup “Acem” lakabıyla meşhur olmuştur.³⁸

36 İvaz Efendi hakkında bk. Abdülkadir Özcan, “İvaz Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/490.

37 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 70-71.

38 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 73-74. Hayatı ve eserleri için bk. Bilal Dedeyev – Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti'nde Azerbaycanlı Bir Âlim: Molla Şemseddin Ahmed Karabaği”, *Belleten* 83/296 (2019), 71-94.

1.4.3. Saraybosna Kadısı Bâli b. Yûsuf (ö. 990/1582)

Akhisârî üçüncü sırada saydığı hocası ayet ve hadislerin müşkülâtı konusunda mahir olduğunu söylediği Saraybosna kadısı ve müftüsü Bâli b. Yûsuf'tur. "Yüce meşayihin örneği, faziletli mevalinin önderi" olarak nitelendirdiği hocasının "muallimü'l-vezîri'l-kebîr" olarak meşhur olduğunu söyler.³⁹

1.4.4. Mir Gazanfer b. Ca'fer el-Hüseynî (ö. 1000/1591'den sonra)

Akhisârî son hocam dediği, sohbetiyle şereflediği, Şeyh Enver Mir Gazanfer b. Ca'fer el-Hüseynî'nin Babürlü Sultanı Celâleddin Ekber Şah'ın (ö. 1014/1605) hocası ve kazaskeri olduğunu söyler. Akhisârî kendisinden 1000 (1591-92) yılında çıktığı hac yolculuğu esnasında emekli olarak bulunduğu Medine'de ders almıştır.⁴⁰

1.5. Öğrencileri

Akhisârî ilim tahsil ettiği hocalarını hürmetle andığı gibi öğrencilerine de ilmin sonraki nesildeki temsilcileri olmaları hasebiyle değer vermektedir. Onun gözünde dinî ve ilmi öğrenip aktaran hocalar ile talebeler, dinin ve ilmin hamisi sultanlar ile paşalar müstesna bir yere sahiptir. İfa etmiş oldukları bu mühim vazifelerinden dolayı onlardan her bahsettiği yerde faziletlerini dile getirip onları minnet, şükran ve hayırla yad etmektedir. Akhisârî *Nizâmü'l-'ulemâ*'nın ikinci versiyonuna eklediği 30. tabakada öğrencilerinden sadece üç tanesine yer vermiş ve onlar hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

30. Tabaka: Latîf olan Rabbi'nin rahmetine muhtaç bu zayıf kuldan okuyan (ilimle) iştigal eden ashabımız ve (bizden) istifade eden ahabımız (hakkındadır). Allah onları muttaki kullarından eylesin! Beni ve onları salih alimler zümresinde haşr eylesin!

1. Mücahid ashabımızın en yücelerinden, Akhisarlı ahabımızın en azizlerinden, adil kadıların medarı iftiharî, insaflı valilerin kıvancı, "Şeyhzâde" olarak maruf, Kâdî Alaüddin Ali b. Mustafa b. Hüsamüddin. Allah hidayet ve takvayı ona azık eylesin.

2. Güzel ahlakı kendi zatında cemedan, güzel haslet ve hikmetlere sahip olan, üstadının hukukunu koruma noktasında ilminin ve edebinin gereğince doğru davranan, "Ağazâde" diye meşhur, Kâdî Mehmed b. Ahmed b. Seyfüddin. Allah bu alışkanlıklarını müzdead eylesin!

3. Salih kulların ittiba ettiği, avam ve havas çocuklarının muallimi, İmam-Hatib Molla Mehmed b. Hasan. Kerim ve Vehhâb olan Allah hepsine selamet versin! Onları diğer ashap ve ahabımızla birlikte sual ve cevap gününde aziz eylesin!⁴¹

39 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 74. Hayatı için bk. Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.), 1/849-850.

40 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 74-75.

41 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 78.

1.6. Sultanlar

Adaleti ikame etmek ve zulme karşı durmak, dini korumak ve küffarla savaşmak, ilmi ve ulemayı himaye etmek, hayırsever ve merhametli olmak gibi insanların dünya ve ahiret saadeti için gerekli olan en yüce vasıflara sahip olduğuna inanılan sultanlar, övülmesi vacip olan üstün şahsiyetler olarak görülmüştür. Bu itibarla sultanın himayesine mazhar olmuş veya olmamış, mensur ve manzum telif faaliyetinde bulunan pek çok ilim ve sanat erbabı eserlerinde sultanı anmayı, onun için dua etmeyi sadece sosyal bir vazife olarak değil aynı zamanda dinî bir vecibe olarak görmüştür.⁴²

Akhisârî de dinin ve şeriatın yegâne hamisi, zulmün ve küfrün önleyicisi olarak gördüğü Osmanlı sultanlarını, bu vasıflarını öne çıkararak, uzun uzun methetmiştir. Akhisârî'nin eserlerinde Fatih Sultan Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed ve I. Ahmed'in adı geçmektedir. Eserlerini telif ettiği dönemde tahtta bulunan III. Murad ve III. Mehmed adından en çok söz ettiği sultanlardır. Örneğin *Hadikatü's-salât* isimli eserinin bazı nüshalarında yer alan mukaddime kısmında, eserini III. Murad zamanının bereketiyle yazdığını söyler ve özellikle Şîî Safevilere karşı verdiği mücadeleler sonucunda Pers topraklarında Allah'ın mescitlerini, ehli sünnete ait camileri ve medreseleri yeniden ihya etmesi sebebiyle ona övgülerde bulunur.⁴³ Diğer taraftan küffarın saldırı tehdidi altındaki sınır boylarından Bosna'da yaşayıp bölgede çıkan karışıklık ve savaşlara şahit olan Akhisârî aşağıda geleceği üzere III. Mehmed'in yanında gaza etme şerefine nail olmak için katıldığı Eğri Kalesi Fethi ve Haçova Meydan Muharebesi'nde küffarın mağlup edilmesi neticesinde büyük sevinç yaşamış, verdiği zafer için Allah'a hamdetmiş, çıktığı bu seferin önemli anlarını gün be gün kaydetmiş, küffara karşı verdiği bu mücadelesi sebebiyle III. Mehmed'e methiyeler dizmiştir.⁴⁴

Akhisârî'nin ben-anlatısında sultanlarla ilgili göze çarpan diğer bir husus özellikle tarihini hatırlamadığı olayları tahttaki sultanlar üzerinden dönemlendirmesidir. Örneğin büyük dedesinden bahsederken onun Fatih devrinde Müslüman olduğunu, Kanuni devrinin ilk yıllarında vefat ettiğini söyler. Kendisinden bahsederken Kanuni devrinde doğduğunu II. Selim'in saltanatının ilk yıllarında eğitim için İstanbul'a geldiğini ifade ederken dönemlendirmeyi sürekli olarak tahtta bulunan sultanlar üzerinden yapar.⁴⁵ Bu durum, Müslümanların zihnindeki tarih olgusunun, ifa ettikleri görevlere binaen, kutsal gördükleri sultanlar üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

42 Sultanların hayatın pek çok alanında hissedilir olması, özellikle eserlerin ithaf bölümünde oldukça uzun methiyelerin ve mübalağalı dua cümlelerine layık görülmelerinin arka planının anlaşılması, onların siyaset, edebiyat, din ve sosyal hayat gibi birçok alanda vazgeçilmez bir figür olarak algılanması ve bu sebeple kendilerine verilen sıfatlar hakkında bir çalışma için bk. Sait Kayacı, *Selâvî Efendi'nin El Yazması Bir Şiir Divânında Sultan Tasavvuru* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 98-134. Konu hakkında ayrıca bk. Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), 489-519; Suraiya Faruqi, *Yeni Bir Hükümdar Aynası: Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011), 1-22, 52-92.

43 bk. Akhisârî, *Hadikatü's-salât* (Gazi Hüsrev Bey, 2946), 2b-3a.

44 bk. Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 75-76.

45 bk. Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 72-73.

1.7. Paşalar

Paşalar Akhisârî'nin sitayişle bahsettiği diğer önemli bir zümredir. Onlar sultanlar tarafından yetkilendirilmiş olup sultanların uhdesinde bulunan adaleti sağlamak, zulmü engellemek, ilme ve ulemaya destek olmak, küffara karşı cihat etmek gibi kutsal vazifeleri ifa etmektedirler. Bu yönleriyle paşalar da Akhisârî'nin övgüsünden nasibini almıştır. Hayatı boyunca birçok devlet ricaliyle görüştüğü anlaşılan Akhisârî eserlerinde üç paşanın adını açıkça zikrederek onları övgüyle anmıştır. Bunlardan ilki, eserlerini III. Mehmed'e arz eden, ayrıca *Nizâmü'l-'ulemâ*'yı kendisine ithaf ettiği Osmanlı Devleti'nin dirayetli sadrazamlarından, III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'ın eşi Bosna doğumlu Damat İbrahim Paşa'dır (ö. 1010/1601).⁴⁶ İkincisi *Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-'âlem* isimli eserini kendisine ithaf ettiği,⁴⁷ eserin telif edildiği tarihte Bosna Beylerbeyi olan Arnavut asıllı Hadım Hafız Ahmed Paşa'dır (ö. 1021/1613).⁴⁸ Üçüncü ve son paşa *Nürü'l-yakîn fi usûli'd-dîn* isimli eserini kendisine ithaf ettiği,⁴⁹ Estergon Kalesi'nin ikinci fethinde yanında bulunduğu, "Estergon Fatihi" olarak bilinen I. Ahmed dönemi sadrazamlarından bir diğer Bosnalı paşa Lala Mehmed Paşa'dır (ö. 1015/1606).⁵⁰

Üçü de Bosna ve çevresinden olan bu paşalar hakkında Akhisârî bölgede çıkan karışıklık ve savaşlarda küffara karşı kazanmış oldukları zaferler, ulema ve sulehaya verdikleri destekler ve himayeleri sebebiyle övgü dolu cümleler kurmuş, zafer ve inayetlerinin devamı için hayır dualar etmiştir.⁵¹

Tablo 2. Paşalara İthaf Ettiği Eserleri

No	Eser Adı	Konu	İthaf Ettiği Paşa
1	<i>Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-'âlem</i>	Siyaset	Hadım Hafız Ahmed Paşa (ö. 1021/1613)
2	<i>Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-enbiyâ'</i>	Biyografi	Damat İbrahim Paşa (ö. 1010/1601)
3	<i>Nürü'l-yakîn fi usûli'd-dîn</i>	Akide	Lala Mehmed Paşa (ö. 1015/1606)

2. Görevleri

Akhisârî ben-anlatısında tedris faaliyetleri ve kadılık görevleri de yer almaktadır. Kadılık için gittiği yerler ve kurduğu ders halkaları hayatının ve dolayısıyla ben-anlatısının ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. 32 yaşında memleketine dönen Akhisârî 1024'te (1615)

46 Hayatı için bk. Nezihi Aykut, "Damat İbrâhim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/440-441.

47 Böyle bir nüsha için bk. Akhisârî, *Usûlü'l-hikem* (Gazi Hüsrev Bey, 1928), 2a.

48 Hayatı için bk. Meryem Kaçan Erdoğan - Meral Bayrak Ferlibaş, "Hadım Hafız Ahmed Paşa'nın Mısır'daki Evkafı (XVII ve XVIII. Yüzyıldaki Durumu)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 32 (2015), 2-5. Fatih'teki camii ve külliyesi için ayrıca bk. Semavi Eyice, "Hâfız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/85-87.

49 Akhisârî, *Nürü'l-yakîn*, 104-105.

50 Hayatı için bk. Mahmut Ak, "Lala Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/71-73.

51 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 31; a.mlf., *Usûlü'l-hikem* (Gazi Hüsrev Bey, 1928), 2a; a.mlf., *Nürü'l-yakîn*, 104-106.

73 yaşında vefat edene kadar geçen 40 yıllık süre içinde Akhisar ve çevresinde müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunacak, başlangıç seviyesinde okutulmak üzere mantık, belagat, usûl-i fıkıh ve akaid konularıyla ilgili metin ve şerhler telif edecek, ayrıca siyasete dair meşhur eseri *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-'âlem*'i yazacaktır.

2.1. Kadılık

Akhisârî üçü Akhisar'da olmak üzere toplamda beş defa kadılık görevine getirilmiştir. Birçok alim gibi o da kadılığı gönüllü olarak yapmadığı, sınındığı bir imtihan vesilesi (ibtılâ) olarak görmüştür.⁵² Kadılık sebebiyle avamla ve gayrimüslimlerle çok fazla muhatap olmaktan yakının⁵³ Akhisârî, ders okutmaya, talebe yetiştirmeye ve eser telif etmeye karşı gösterdiği ilgi ve alakayı kadılık için göstermemiştir.

2.1.1. İlk Akhisar Kadılığı

Akhisârî 991'de (1583) Akhisar'a kadı tayin edildiğini söylemektedir.⁵⁴ *Risâle fi hâşiyeti kitâbi'd-da'vâ li-Sadrişşeria* isimli kısa haşiyesinin başında ve sonunda verdiği bilgilere göre, Rumeli Kazaskeri İvaz Efendi (ö. 994/1586) zamanında Akhisar'a kadı olduğunda *Şerhu'l-Vikâye*'nin dava bölümünü mütalaa etmeye başlamış ve bu kısa risaleyi kadılık görevinden ayrıldıktan sonra 994'te (1586) yazmıştır.⁵⁵ *Kâfi* isimli mantık eserinin bir nüshasında ise 994 Cemâziyelevvel ortalarında (Mayıs 1586) kadılıktan ayrıldıktan sonra eseri istinsah ettiği kayıtlıdır.⁵⁶ Buna göre Akhisârî en geç 994'te kadılığı bırakmış olmalıdır.

2.1.2. İkinci Kadılık Görevi

Akhisârî, daha sonra Srem⁵⁷ sancağında kadılık görevine getirilmiştir. Burada ders, kadılık, telif ve imla ile meşgul olurken talebelerin başlangıç seviyesinde okuyacağı ve kolayca anlayıp ezberleyebileceği *Semtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* isimli usûl-i fıkıh eserini telif etmeye başlamıştır.⁵⁸

2.1.3. Üçüncü Kadılık Görevi

1001'de (1592-93) Akhisar civarına kadı tayin edilen Akhisârî bölgede çıkan karışıklık ve savaş sebebiyle görevi bırakıp memleketi Akhisar'a sığınmış,⁵⁹ burada bir ders halkası kurup usûl ve fûrû', aklî ve naklî ilimleri okutmakla iştigal ettiği dönemde 1004 Zilhicce sonunda⁶⁰ (24 Ağustos 1596) *Şerhu Semti'l-vüsûl*'ü tamamlamış ve aynı yıl içinde *Usûlü'l-hikem fi*

52 Akhisârî'nin kadılığı bir imtihan ve iptila olarak gördüğüne dair bk. Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*', 74, 75.

53 Akhisârî, *Ezhârü'r-ravzât*, 118.

54 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*', 74-75.

55 Akhisârî, *Risâle fi hâşiyeti kitâbi'd-da'vâ li-Sadrişşeria* (Gazi Hüsrev Bey, 946), 49b-51a.

56 Akhisârî, *Kâfi* (Adana İl Halk, 914), 320a.

57 Günümüzde Sırbistan ile Hırvatistan arasında kalan bu tarihî bölge için bk. Nenad Moacanin, "Srem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/423-424.

58 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*', 75.

59 Akhisar'a dönüş tarihinin 1003 (1594-95) olduğuna dair bk. Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisârî", 16/326.

60 Akhisârî, *Şerhu Semti'l-vüsûl*, 332.

nizâmi'l-âlem isimli siyasete dair meşhur eserini de telif etmiştir.⁶¹ Ta'zir hakkında yazdığı risalesinin sonunda yer alan 1001 (1592-93) tarihli teliften ferağ kaydına göre⁶² ta'zir risalesini bu kadılık döneminde yazmış olması muhtemeldir.

2.1.4. İkinci Defa Akhisar Kadılığına Tayini

1005'te ikinci defa Akhisar'a kadı tayin edilen Akhisârî bu dönemde ulema ve vezirlerin isteği üzerine *Usûlü'l-hikem* isimli eserinin açıklamalı Türkçe tercümesini Recep 1005'te (Şubat/Mart 1597) tamamlamış ve eserini III. Mehmed'e arz etmek üzere kadılık görevinden ayrılıp İstanbul'a gelmiştir.⁶³

2.1.5. Üçüncü ve Son Defa Akhisar Kadılığına Tayini

Diğer bazı eserleriyle birlikte *Usûlü'l-hikem* tercümesi III. Mehmed'e arz edilen⁶⁴ Akhisârî iltifata mazhar olmuş ve bölgedeki talebelere ders okutmak şartıyla Akhisar kadılığı ömür boyu kendisine verilmiştir.⁶⁵

Tablo 3. Kadılık Görevleri				
No	Görev Yeri	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	Yaşı
1	Akhisar	991/1583	994/1586	40-43
2	Srem / Osiek	998/1590	1000/1591-92	47-49
3	Akhisar civarı	1001/1592-93	1003/1594-95	50-52
4	Akhisar	1005/1596	Recep 1005/1597	54
5	Akhisar	1007/1599	1024/1615	56-73

2.2. Tedris Faaliyetleri

Akhisârî İstanbul ve Çatalca'da ilim tahsil ettikten sonra hocası Kara Yılan'ın vefatı üzerine 983'te (1575-76) memleketine dönüp burada bir ders halkası kurduğunu ve eser telifine başladığını söyler. Tedris faaliyetlerini aralıksız sürdürdüğü anlaşılan Akhisârî, kadılık yaptığı dönemlerde dahi ders okutmaktan ve eser telif etmekten geri durmamıştır.⁶⁶ Akhisârî bir ömre yayılan tedris faaliyetlerinde sadece ders vermekle yetinmemiş, talebelerin klasik metinleri anlamakta zorlandığını görüp, kolayca okuyup anlayacakları, ezberlenecek hacimde, başlangıç seviyesinde metinler telif ederek aşağıdaki başlıkta geleceği üzere bölgedeki eğitim faaliyetlerine kalıcı katkılarda bulunmuştur.

61 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 75.

62 Akhisârî, *Risâle fi'l-ta'zir* (Gazi Hüsrev Bey, 946), 53a.

63 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 77.

64 Eseri III. Mehmed'e Damat İbrahim Paşa'nın arz ettiğine dair bk. Hancî, *el-Cevherü'l-esnâ*, 54; Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisârî", 16/326.

65 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 77.

66 bk. Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ*, 75, 77.

3. Eserleri

Akhisârî'nin ben-anlatısında öne çıkardığı önemli konulardan biri hiç kuşkusuz telif ettiği eserleridir. 40 yıllık tedris hayatında dil, mantık, fıkıh, usûl-i fıkıh, siyaset, biyografi, belagat ve akaid konularında metin, şerh ve kısa haşiyeler yazmıştır. Telif faaliyetlerine otuzlu yaşlarda başlayan Akhisârî'nin ilk eseri “çelebi” kelimesinin etimolojisine dair yazdığı *Risâle fî tahkiki lafzı çelebî*'dir.⁶⁷ Ardından 988'de (1581) mantık ilmine dair *Kâfî* isimli muhtasarı yazmış, sonra da bu eserini tasavvurât bahsinin sonuna kadar şerh etmiştir. Kırklı yaşlarda *Risâle fî hâşiyeti kitâbî'd-da 'vâ li-Sadrişşeri'a* isimli kısa haşiye ile *Hadikatü's-salât elletî hiye reîsü'l-'ibâdât* isimli şerhi yazmıştır. Akhisârî ulema ve ümera arasında tanınmasını sağlayan eserlerini 50 ila 64 yaşları arasında telif etmiştir. Akhisar ve çevresinde uzun yıllar tedris faaliyetinde bulunan Akhisârî bu dönemde mantık, belagat, usûl-i fıkıh ve akaid konularında birer metin ve şerh ile siyasete dair ünlü eseri *Usûlü'l-hikem fî nizâmî'l-'âlem*'i yazmıştır. Özellikle bu son eseri çok tutulmuş, geçmişte ve günümüzde çeşitli dillere tercüme edilmiştir.⁶⁸

Talebelerin klasik metinleri anlama noktasında çektikleri zorlukları fark eden Akhisârî mantık, belagat, usûl-i fıkıh ve akaid gibi dört önemli ilim dalında metin ve şerhler yazmıştır. Mantığa dair yazdığı ve kendi adını verdiği *Kâfî*, usûl-i fıkıha dair yazdığı *Semtü'l-vüsûl*, belagate dair yazdığı *Temhîsü'l-Telhîs*'in başında bu eserleri ilgili ilimlere yeni başlayanların kolayca okuyup anlayabilmesi için telif ettiğini söylemiştir.⁶⁹ Akhisârî'nin telif ettiği metin ve şerhler genellikle alanın önemli eserlerinden bir veya birkaçının özeti mahiyetindedir. Kendisi bu eserlerinin başında “kendisinin alana dair bilgisinin çok fazla olmadığını, daha çok önceki eserlerden nakiller yaptığını” dile getirmiştir.⁷⁰ Akhisârî metin ve şerhleri oluştururken alanın klasiklerini güzel bir şekilde özetlemesi sebebiyle özellikle akaide dair yazdığı *Ravzâtü'l-cennât fî usûlü'l-'ikâdât* ile şerhi *Ezhârü'r-ravzât fî şerhi Ravzâti'l-cennât*,⁷¹ usûl-i fıkıha dair yazdığı *Semtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* ile şerhi *Şerhu Semti'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* ulema ve talebeler arasında ilgi görmüştür. Bu eserler arasından *Semtü'l-vüsûl* isimli eseri bugün dahi klasik usûl-i fıkıh eğitiminde tercih edilen ders kitaplarından biri olmayı sürdürmektedir.⁷² Yazma

67 İbn Kemal Paşa ile Ebussuûd Efendi'ye de nispet edilen bu risale üzerine yaptığım çalışmam için bk. Orhan Ençakar, “Ulema için Kullanılan “Çelebi” Unvanındaki Anlam Genişlemesi ve Hasan Kâfi Akhisârî'nin Konuya Dair Eleştirel Risalesi: *Risâle fî Tahkiki Lafzı Çelebî*.” *Zemin* 8 (2024), 196-221.

68 Eser üzerine yapılan tahkik ve tercüme faaliyetleri için bk. Ömer Mahir Alper, “Giriş”, 20-21.

69 Akhisârî, *Kâfî* (Adana İl Halk, 914), 310b; a.mlf., *Semtü'l-vüsûl*, 106; a.mlf., *Temhîsü'l-Telhîs*, thk. Rifat Işık vd. (Konya: Eğitim Yayınevi, 2020), 31.

70 Akhisârî, *Kâfî* (Adana İl Halk, 914), 310b; a.mlf., *Hadikatü's-salât* (Beyazıt, 1851), 80b-81a; a.mlf., *Semtü'l-vüsûl*, 106; a.mlf., *Şerhu Semti'l-vüsûl*, 51; a.mlf., *Nürü'l-yakîn*, 103; a.mlf., *Ezhârü'r-ravzât*, 118.

71 Eserin müellif hattı esas alınarak yapılan son tahkikli neşri için bk. Akhisârî, *Ezhârü'r-ravzât fî şerhi Ravzâti'l-cennât*, thk. Yusuf Bedir (İstanbul-Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)-Türkiye Diyanet Vakfı, 2024).

72 Akhisârî'nin Ebü'l-Berekât en-Nesefî'ye (ö. 710/1310) ait *Menârü'l-envâr*'ı özetleyerek hazırladığı *Semtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* isimli usûl-i fıkıh eseri ile diğer *Menâr* muhtasaratlarını ihtisar metotları açısından değerlendirdiğim çalışmam için bk. Orhan Ençakar, “Klasik Usûl-i Fıkıh Eğitiminde Kolaylık Arayışları: *Menârü'l-Envâr* Muhtasaratları ve Akhisârî'nin *Semtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* İsimli Eseri”, *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* 01: İslamî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023), 571-603.

eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan bu eserlerin günümüzde yapılmış çeşitli baskıları da vardır. Yazdığı bir iki küçük haşiyeye dışında tüm eserlerinin tahkikli neşri yapılmıştır.⁷³

Aşağıdaki tabloda Akhisârî'nin eserlerinin adı, konusu, telif tarihi, Akhisârî'nin eseri telif ettiği tarihteki yaşı ve eserin yayın durumu kronolojik olarak gösterilmiştir.

Tablo 4. Eserlerinin Kronolojisi⁷⁴					
No	Eser Adı	Konu	Telif Tarihi	Yaş	Yayın
1	<i>Risâle fî tahkîki lafzî çelebî</i>	Dil	983-988 (1575-81)	32-37	Matbu
2	<i>Kâfî</i>	Mantık	988 Zilhicce (Ocak 1581)	37	Matbu
3	<i>Şerhu Kâfî</i>	Mantık	991 (1583)	40	Mahtût
4	<i>Risâle fî hâşiyeti kitâbî'd-da'vâ li-Sadrişşeri'a</i>	Fıkıh	994 (1586)	43	Mahtût
5	<i>Hadikatü's-salât elletî hiye reîsü'l-'ibâdât</i>	Fıkıh	996-998 Safer sonu (1588-7 Ocak 1590)	45-47	Matbu
6	<i>Semtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl</i>	Usûl-i fıkıh	1000 R.evvel sonu (15 Ocak 1592)	49	Matbu
7	<i>Risale fî'ta'zîr</i>	Fıkıh	1001 (1592-93)	50	Mahtût
8	<i>Şerhu Semti'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl</i>	Usûl-i fıkıh	1004 Zilhicce sonu (24 Ağustos 1596)	53	Matbu
9	<i>Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-'âlem</i>	Siyaset	1004 Zilhicce (Ağustos 1596)	53	Matbu
10	<i>Tercüme-i Usûlü'l-hikem</i>	Siyaset	1005 Recep (Şub/Mar 1597)	54	Matbu
11	<i>Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-enbiyâ' (1. versiyon)</i>	Biyografi	19 Safer 1005 Cumartesi (12 Ekim 1596)	54	Mahtût
	<i>Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-enbiyâ' (2. versiyon)</i>	Biyografi	1009 Muharrem başı (13 Temmuz 1600)	58	Matbu
12	<i>Temhîsü'l-Telhîs</i>	Belagat	İlk Hâl: Zilhicce 1008'den (Haziran 1600) önce Son Hâl: 23 Recep 1010 (17 Ocak 1602)	59	Matbu
13	<i>Şerhu Temhîsi'l-Telhîs</i>	Belagat	1014 [?] (1605)	63	Matbu
14	<i>Ravzâtü'l-cennât fî usûli'l-'itikâdât</i>	Akide	İlk Hâl: Recep 1006 (Şubat 1598) Son Hâl: 1014 C.evvel başları (Eylül 1605)	63	Matbu
15	<i>Nûrü'l-yakîn fî usûli'd-dîn</i>	Akide	18 C.evvel 1014 (1 Ekim 1605)	63	Matbu
16	<i>Ezhârü'r-ravzât fî şerhi Ravzâti'l-cennât</i>	Akide	İlk Hâl: 1014 Recep başları (Aralık 1605) Son Hâl: 1015 Şevval sonları (Şubat 1607)	64	Matbu

73 Akhisârî'nin eserlerinin kronolojik anlatımı için ayrıca bk. Orhan Ençakar, “Akhisârî ve Şerhu Semti'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl'ü”, *Şerhu Semti'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* (İstanbul: TDV Yayınları, 1446/2024), 30-39.

74 Bu kronoloji Akhisârî'nin *Nizâmü'l-'ulemâ'* ile bu tabloda yer alan diğer eserlerinin başında veya sonunda verdiği bilgiler esas alınarak hazırlanmıştır.

4. Olaylar

Akhisârî ben-anlatısında şahit olduğu bazı önemli olaylara da değinmiştir. Osmanlı Devleti'nin uç bölgelerinden biri olan Bosna'da doğup tüm görevlerini bu bölgede ifa eden Akhisârî 13 yıl süren (1593-1606) Osmanlı-Avusturya savaşlarına şahit olmuş, Eğri ve Estergon kalelerinin fethine iştirak etmiş, Haçova Meydan Muharebesi'nde hazır bulunmuştur. İç karışıklık ve savaşlarla geçen uzun bir döneme şahit olan Akhisârî özellikle Sultan III. Mehmed'in yanında gaza etme şerefine nail olmak için katıldığı Eğri Kalesi Fethi ve Haçova Meydan Muharebesi'yle ilgili tarihleri gün be gün vermiştir.

4.1. Nizamın Bozuluşu

Akhisârî Eğri Kalesi fethinden hemen önce Zilhicce 1004'te (Ağustos 1596) tamamladığı *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l- 'âlem* isimli devlet ve toplum düzenine dair yazdığı eserinin başında telif sebebi olarak 980'den (1572) beri genel olarak tüm dünyada özel olarak da İslam aleminde gördüğü düzensizlik ve bozulmayı gösterir.⁷⁵ Akhisârî'nin ifadeleri şöyledir:⁷⁶

Bir gece sünnet ve farz olan ibadetleri eda ettikten sonra, kalbimi ve nefsimi yerleri ve gökleri yaratan Yüce Rabbimize döndürdüm. Meydana gelmiş olan bu bozukluk ve aksaklıkların hikmet ve sebeplerine vâkıf olmak için tam bir yönelişle O'na yöneldim. Rabbü'l-izzet hazretleri bana lütfuyla ilham eyledi, hikmetlerden bir miktarını kalbime feyiz yoluyla indirdi. Daha önce bilmediğim bazı şeyleri anlamamı fazl-u kereminden nasip ve müyesser eyledi. Kalbime bahşettiği o ulu hikmetlerden biri de şu âyet-i kerîmedir: “Yüce Allah bir kavimde bulunan nimet ve âfiyet, o kavim kendilerindeki iyi hâlleri ve fiilleri fena hâllere ve fiillere döndürmedikçe bozup değiştirmez” (Ra'd: 11).

Yani bir kavim aralarında hak üzere, adalet ve istikamet ile muamele etmeye, karşılıklı güzel ve iyi ilişkiler kurmak suretiyle yaşamaya devam ettikleri müddetçe, Hak Teâlâ Hazretleri onların nizam ve intizamlarında bulunan nimet ve âfiyetini değiştirip bozmaz. Yüce Allah benim kalbimi ve zihnimi açtı, ta ki Ademoğullarının hâlleri üzerinde derin derin düşüneyim, onların düzenlerinin bozulmasının sebepleri üzerinde tefekkür edeyim. Allah Teâlâ'nın latîf yardım ve inayetiyle derin derin düşündüm, on küsur yıldır zuhur eden olaylar hakkında tefekkür ettim. Bunun üzerine 980 tarihinden beri meydana gelen bozukluk ve kargaşalık hususunda bana bazı yönler ve bazı sebepler açıldı. Allah Teâlâ Hazretleri en doğrusunu bilir.

75 Hasan Kâfi Akhisârî, *Tercüme-i Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l- 'âlem* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba, 438), 4a. Tarih kitaplarında bu tarihten önce yaşanmış en önemli olay olarak karşımıza İnebahtı Deniz Savaşı çıkmaktadır. 17 Cemâziyelevvel 979'da (7 Ekim 1571) Osmanlı ile Haçlı müttefik orduları arasında meydana gelen İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı donanması ağır bir mağlubiyet almıştır. Avrupalı Hristiyanlar bu savaştan toprak veya maddi bir kazanç elde etmemekle birlikte, karada ve denizde asla mağlup edemeyeceklerini düşündükleri Türkleri yenebileceklerini anlamışlardır. İnebahtı Deniz Savaşı'nın sebep ve sonuçları için bk. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2/401-410.

76 Metnin aktarımında Cüneyd Köksal'ın tercümesi esas alınmıştır. bk. Hasan Kâfi Akhisârî, *Âlemin Nizamı İçin Hikmetli Yöntemler (Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem)*, çev. Asım Cüneyd Köksal (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018).

Birinci yön, adalette ihmal ve gevşeklik yapılması; uygun tedbirlerle, yoluna yordamına göre uygulanan siyaset ile insanları zapt etmekte ihmal edilmesidir. Bu ihmalin sebebi ise devlet işlerini ve halkın maslahatını sağlayan görevleri ehil olanlara emanet etmemek, makamları ehil olmayanlara vermektedir.

İkinci yön, istişare, görüş bildirme ve tedbirin terk edilmesi, bu hususlarda ihmalkârlık ve gevşeklik yapılmasıdır. Bu ihmal ve gevşekliğin sebebi ise devlet ileri gelenlerinin kendilerini beğenmeleri, kibirlenmeleri, âlim ve akil insanlarla sohbet etmeye tenezzül etmemeleridir. Zamane ekâbirinin meclislerine âlim ve akil insanlardan birisi gelecek olsa ona küçümseyerek bakar, onunla sohbet etmekten utanırlar; nerede kaldı ki selefin devlet büyükleri gibi âlim ve akillerin ayaklarına ve meclislerine varıp görüş, tedbir ve hikmet öğrensinler.

Üçüncü yön, askerlikle ilgili meselelerde gerekli önlemleri almakta gevşeklik göstermek, düşmanlarla savaşırken savaş aletleri ve silah kullanmakta ihmalkâr davranmaktır. Bu ihmalin sebebi ise askerlerin emir ve seraskerlerden korkmamalarıdır. Bütün bu sayılan yönlerin ve sebeplerin hepsinin esas sebebi ise rüşvete tamah etmek ve kadınlara düşkünlük göstermektir.⁷⁷

Akhisârî alemin nizamının kadim gelenekte olduğu gibi insanların “kılıç ehli” (padişahlar ve vezirler), “kalem ehli” (alimler ve akiller), “çiftçiler”, “sanat ve ticaret erbabı” şeklinde dört sınıfa ayrılmasında ve akil-baliğ herkesin bu dört sınıftan birine dâhil edilip boşta kalmamasında, halkın işsiz ve emeksiz yaşamaktan men edilmesinde görür.⁷⁸ Her bir sınıfın kendi işiyle meşgul olması gerektiğinin altını çizen Akhisârî bu sınıfların kendine mahsus işlerde tembellik etmesi veya kendi işinden alınıp başka bir sınıfta çalışmaya zorlanmasının düzeni bozacağını dile getirerek bölgede yaşanan karışıklıkları buna bağlamakta ve şunları söylemektedir:

Durum böyle olunca, her bir sınıf ehlinin kendilerine mahsus olan işleri üzerinde sebat etmeleri, devlet yönetiminin intizamlı bir şekilde yürütmesini gerektirir. Fakat bu sınıfların kendilerine mahsus olan amellerini ihmal edip tembellik etmeleri nizamı bozar, yönetimde bozukluğa sebebiyet verir. Bu kaideden anlaşılacağı üzere, bir sınıf ehlinin kendi işinden alınıp başka sınıfın ameline zorlanmaması gerekir. Zira bu tarz bir zorlama kargaşayı ve düzensizliği getirir. Nitekim geçtiğimiz birkaç yılda reaya, karye ve kasaba halkı, zanaatkarlar sınır boylarında sürülüp muharebe etmeye zorlandıkları için kargaşa ve nizamsızlık baş gösterdi. Asker olmayanlar askerlik yapmaya başlayınca vazifesi askerlik olan sipahiler ve neferler kendi vazifelerini ihmal ettiler, zabıtlar tembelliğe düştüler; bunun üzerine çalışıp kazanan insanlar sıkıntıya düştü, vilayetlerdeki kıtlık ve pahalılık öyle bir dereceye vardı ki daha önceleri birer akçeye alınan bazı nesneler şimdi onar akçeye bulunmaz oldu.

Sözünü ettiğimiz bu halkın sınırlara sürülüp savaşmaya zorlanması hadisesi evvelden beri bir uygulama olmayıp, 1001 tarihinden bu ana gelinceye kadar vuku bulan bir uygulamadır. Bilhassa Hırvat ve Bosna sınırlarında zikredilen tarihten itibaren her yıl sefer zamanı serasker olanlar vilâyete adamlar salıp ekin eken reayayı ve kasabalarda yaşayan Müslüman cemaati, esnaf ve

77 Akhisârî, *Âlemin Nizamı İçin Hikmetli Yöntemler*, 37-40.

78 Akhisârî, *Âlemin Nizamı İçin Hikmetli Yöntemler*, 43-49.

zanaatçıları zorla sefere sürer oldular, böylelikle dertli reaya ekinsiz kalıp kasaba camilerinde cemaat ile namazlar kılınmaz, dualar edilmez oldu. Bu sebeple vilayette kıtlık ve pahalılık baş gösterdi, çeşit çeşit belalar zuhur etti, askerin işi dahi rast gelmeyip firar eder oldular.⁷⁹

Akhisârî'nin III. Murad dönemine denk gelen bu süre içerisinde (980-1004/1572-1595) nizamın bozulduğu yönündeki vurgusu ve buna sebep olarak “rüşvete tamah etme” ve “kadınların sözleriyle hareket etme” durumunun bazı tarihçilerin döneme ilişkin değerlendirmelerinde yer aldığı kaydedilmektedir.⁸⁰

4.2. Erdel ve Kral'da Meydana Gelen Karışıklıklar

Akhisârî 1001'de (1593) Akhisar çevresinde kadı iken bugün Romanya'nın kuzeybatısında yer alan Erdel⁸¹ ve Bosna'da bir nahiye olan Kral⁸² bölgelerinde karışıklık çıktığı için kadılığı terk edip memleketi Akhisar'a sığındığını ve burada 1004 (Zilhicce sonunda)⁸³ *Semtü'l-vüsûl*'ün şerhini tamamladığını söyler.⁸⁴ Tarih kitaplarında yer alan bilgilere göre III. Murad zamanında Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa 20 Ramazan 1001'de (20 Haziran 1593) Kulpa'da büyük bir bozguna uğramış ve “Bozgun Senesi” olarak anılan⁸⁵ bu yıldan itibaren 13 yıl sürecek Osmanlı-Avusturya savaşları başlamıştır.⁸⁶ 21 Safer 1003'de (5 Kasım 1594) Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarının Türklere karşı papalık tarafından hazırlanan “Mukaddes İttifak”a girmesinin ardından⁸⁷ 29 Safer'de Eflak ve Boğdan'da Müslümanlar kılıçtan geçirilmiştir.⁸⁸ Akhisârî'nin bölgede çıktığını söylediği karışıklığın bu tarihten sonra gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Buna göre Akhisârî'nin memleketine dönüş tarihi Safer 1003'ten sonra olabilir.⁸⁹

79 Akhisârî, *Âlemin Nizamı İçin Hikmetli Yöntemler*, 49-50.

80 Akhisârî'nin nizamın bozulmasına dair söyledikleri hakkında kitabın mütercimlerinin bazı değerlendirmeleri için bk. Alper, “Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri”, 28-31; Akhisârî, *Âlemin Nizamı İçin Hikmetli Yöntemler*, 37-38 (40 numaralı dipnot).

81 1593-1606 Osmanlı-Habsburg (Avusturya) Savaşlarına denk gelen bu dönemde Erdel'in durumu için bk. Kemal Karpat, “Erdel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/281.

82 bk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017), 489.

83 Akhisârî, *Şerhu Semti'l-vüsûl*, 332.

84 Akhisârî, *Nizâmü'l-'ulemâ'*, 75.

85 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 3/127-128.

86 1593-1606 yılları arasında vuku bulan Osmanlı-Avusturya Harbi'ni yıl yıl anlatan bir çalışma için bk. Lütfü Güvenç, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Avusturya Harbi 1593-1606* (Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985), 75-154.

87 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 3/137.

88 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 3/138.

89 Nitekim bazı çalışmalarda Akhisar'a dönüş tarihi 1003 (1594-95) olarak gösterilmiştir. Örnek olarak bk. Aruçi, “Hasan Kâfi Akhisârî”, 16/326.

4.3. Eğri⁹⁰ Kalesi Fethi ve Haçova Meydan Muharebesi⁹¹

1593-1606 arasında devam eden Osmanlı-Avusturya savaşlarının başlarında III. Mehmed sefere gitme kararı alıp 23 Şevval 1004'te (20 Haziran 1595) İstanbul'dan hareket etmiştir.⁹² Akhisârî de Sultan III. Mehmed'in yanında gaza niyetiyle bu sefere katılmak üzere 4 Muharrem 1005 Cumartesi günü (28 Ağustos 1596) Akhisar'dan yola çıkmıştır. Tam dört hafta sonra 3 Safer 1005'te (26 Eylül 1596) yine bir cumartesi günü Eğri Kalesi'ni kuşatmış olan orduya katılmış ve iki hafta sonra 19 Safer Cumartesi (12 Ekim 1596) kale fethedilmiştir. Üç hafta sonra 4 Rebiyülevvel 1005 Cumartesi günü (26 Ekim 1596) Haçova'da yapılan savaşta da düşman mağlup edilmiştir. Savaşın sonra Akhisar'a dönmek üzere yola çıkışı ve selamete Akhisar'a varışı da yine bir cumartesi gününe denk gelmiştir. Her biri cumartesi gününe denk gelen bu yolculuk ve zaferlerin Peygamber Efendimiz'in "Allah cumartesi ve perşembe günlerini sefer için mübarek kılmıştır"⁹³ sözünün bereketiyle olduğunu söyleyen Akhisârî bu büyük gazaya ve savaşa katılmasını ihsan eden Allah'a hamd-ü senalar etmiştir.⁹⁴

4.4. Estergon Kalesi'nin İkinci Fethi

Kanuni Sultan Süleyman devrinde 10 Ağustos 1543'te fethedilen⁹⁵ ve stratejik öneme sahip olan Estergon Kalesi 1593-1606 yılları arasında devam eden Osmanlı-Avusturya savaşlarının ilk yıllarında 27 Zilhicce 1003'te (2 Eylül 1595) kaybedildi.⁹⁶ Estergon Kalesi'nin ikinci fethi Akhisârî'nin *Nizâmü'l- 'ulemâ'* 'yı telif ettiği 1009'dan (1600) beş yıl sonra 20 Cemâziyelevvel 1014'te (3 Ekim 1605) gerçekleştiği için bu konu hakkında verdiği bilgiler fetih esnasında telif ettiği iki eseri *Nûrû'l-yakîn fî usûli'd-dîn* ve *Ezhârü'r-ravzât fî şerhi Ravzâti'l-cennât*'ta yer almaktadır. Akhisârî *Nûrû'l-yakîn*'de eserini Estergon kalesinin muhasarası esnasında kalenin altında fetihten iki gün önce tamamladığını ve bu eserini karşısında Macar, Rus, Avusturya ve Erdel ordularının dağıldığı, kalenin ikinci fatihi Lala Mehmed Paşa'ya ithaf ettiğini söyler.⁹⁷ *Ezhârü'r-ravzât* isimli şerhinin sonunda da *Ravzâtü'l-cennât* 'ı Estergon Kalesi'nin fethedildiği 1014 Cemâziyelevvel başlarında (Eylül 1605) temize çektiği bilgisini verir. Akhisârî o aralar kafasının çok karışık olduğunu, kalenin fethi ve askerlerin idaresiyle ilgili "büyük ve muzaffer vezir" diye nitelediği Gazi Mehmed Paşa ile çok fazla istişarede bulunduğunu aktararak, kalenin fethinde önemli görevler aldığını ima eder.⁹⁸

90 Eğri: 1596-1687 yılları arasında Osmanlı eyalet merkezi olan bugün Macaristan'ın Heves iline bağlı şehir. bk. Géza Dávid, "Eğri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/489-491.

91 Osmanlı ordusu ile Arşidük Maximilian kumandasındaki Avusturya ordusu arasında 1596'da Haçova'da yapılan savaş. bk. Feridun Emecen, "Haçova Meydan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/546-547.

92 Emecen, "Haçova Meydan Savaşı", 14/546.

93 Hadislerde daha çok perşembe günü geçmektedir. Cumartesi günüyle alakalı bir rivayet ve değerlendirmesi için bk. Gazzâlî, *İhyâ ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 2/254.

94 Akhisârî, *Nizâmü'l- 'ulemâ'*, 76.

95 Dávid, "Estergon", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/439.

96 Emecen, "Haçova Meydan Savaşı", 14/546.

97 Akhisârî, *Nûrû'l-yakîn*, 104-106.

98 bk. Akhisârî, *Ezhârü'r-ravzât*, 422-423.

4.5. Osmanlı-Avusturya Savaşları: Fetret Dönemi, Veba Salgını, İç Karışıklıklar

Akhisârî 1014 ila 1015 (1605-1607) yılları arasında yazdığı *Ezhârü'r-ravzât* isimli şerhin başında eseri telif ettiği ortam hakkında bilgi verirken kadılık vazifesi gereği gayrimüslimlerle muhatap olması, ayrıca fetret dönemine, vebanın,⁹⁹ fitne ve türlü türlü belanın hüküm sürdüğü bir döneme denk gelmesi sebebiyle kafasının çok karışık olduğunu buna rağmen bulduğu ilk fırsatta eseri telif ettiğini dile getirir.¹⁰⁰ Akhisârî eserlerinde Osmanlı-Avusturya savaşlarından açıkça bahsetmese de başta Erdel ve Kral'da çıkan karışıklıklar olmak üzere, Eğri Kalesi'nin fethi, Haçova Meydan Muharebesi, Estergon Kale'sinin ikinci fethi, uzun süren savaşlar sebebiyle oluşan kıtlık, pahalılık ve iç karışıklıklardan bahsetmesi onun Osmanlı-Avusturya savaşlarının sosyal, iktisadî ve siyasî tüm olumsuz etkilerini derinden yaşadığını göstermektedir. Ama o, yaşadığı tüm zorluklara rağmen eğitim ve öğretimden geri durmamış, en güzel eserlerini bu dönemde telif etmiştir.

Tablo 5. Şahit Olduğu Önemli Olaylar		
No	Olay	Tarih
1	Nizamın Bozuluşu	980-1004 (1582-1595)
2	Erdel ve Kral'da meydana gelen karışıklık	1003 (1594-1595)
3	Sultan III. Mehmed ile gaza etme niyetiyle orduya katılmak üzere Akhisar'dan yola çıkış	4 Muharrem 1005 Cumartesi (28 Ağustos 1596)
4	Eğri Kalesi'nin kuşatan orduya katılışı	3 Safer 1005 Cumartesi (26 Eylül 1596)
5	Eğri Kalesi fethi	19 Safer Cumartesi (12 Ekim 1596)
6	Haçova Meydan Muharebesi	4 Rebiyülevvel 1005 Cumartesi (26 Ekim 1596)
7	Estergon Kalesi'nin Lala Mehmed Paşa tarafından ikinci fethi	20 Cemâziyelevvel 1014 (3 Ekim 1605)
8	Osmanlı-Avusturya Savaşları: fetret dönemi, veba salgını, iç karışıklıklar	1001-1015 (1593-1606)

Sonuç

Bu makalede Bosna-Akhisar Kadısı Hasan Kâfi Akhisârî'nin ben-anlatısında öne çıkardığı kişiler, olaylar ve olgular üzerinde durulmuştur. Akhisârî'nin kısmî (*partial*) ben-anlatısını içeren ilim silsilesine dair yazdığı *Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-'enbiyâ'* isimli eserinde verdiği bilgiler çalışmanın temel kaynağını oluşturmuştur. Bunun dışında eserlerinin baş ve son taraflarındaki parçalı (fragmental) veriler de kullanılarak Akhisârî'nin ben-anlatısındaki

99 Osmanlı topraklarında 1570'te başlayıp tek bir dalga hâlinde 17. Yüzyılın ilk on yıllarına kadar devam eden veba salgını ve aralarında Bosna'nın da yer aldığı salgının ulaştığı yerler için bk. Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*, çev. Hazal Yalın (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 235-255.

100 Akhisârî, *Ezhârü'r-ravzât*, 144-145.

eksik kısımlar tamamlanmaya çalışılmıştır. Verdiği bilgiler ben-anlatısı açısından incelendiğinde onun başta ilim silsilesindeki ulema olmak üzere ailesini, eğitim hayatını, ders aldığı hocalarını, kadılık ve müderrislik faaliyetlerini, telif ettiği eserlerini, dönemin sultanı ve devlet adamlarıyla olan münasebetlerini, yer aldığı seferleri ve savaşları ayrıca çeşitli sebeplerle yaşanan siyasî, iktisadî ve sosyal problemleri öne çıkardığı görülür. Akhisârî böylece daha çok klasik fehrese-sebet-icâzetnâme-silsilenâme türü eserlerde görülen hoca-talebe-eser merkezinde ilerleyen ilmî bir ben-anlatısı sunmuştur. Onun ben-anlatısı geçmişte ceride, mecmua, sohbetnâme, sergüzeştname; günümüzde ise günlük, hatırat, otobiyografi vb. kavramlarla ifade edilen telif türlerinde rastladığımız tüm yaşanmışlıkları içermez. Bugün daha çok “kültürel tarih” adı altında incelenen eşi, çocukları, malı, mülkü, sağlık durumu, çevresindeki diğer insanlarla (komşu, arkadaş, dost, düşman) ilişkilerine dair duygu ve düşünceleri, sevinç, üzüntü ve kaygıları ben-anlatısında neredeyse hiç yer almaz.

Bununla birlikte ben-anlatısını yazdığı eserlerden okumamız, Akhisârî’den bahseden ikinci el kaynaklarda yer almayan birçok ayrıntıyı görme, hayatı ve eserleriyle ilgili kaynaklardaki bazı hata ve eksikleri giderme imkânını vermiştir. Örneğin hayatı ve eserlerinin genel bir kronolojisi bu sayede çıkarılmış, ilim silsilesinde yer alan ulema, ders okuduğu hocaları yine bu sayede tespit edilebilmiştir. Akhisar ve çevresinde 40 yıl müderrislik ve kadılık yapan Akhisârî ders okutmaya, talebe yetiştirmeye, eser telifine karşı gösterdiği ilgi ve alakayı gönülsüz olarak yaptığı kadılık görevi için göstermemiştir. Öğrenci yetiştirmenin yanında telif faaliyetlerinde de bulunan Akhisârî mantık, belagat, usûl-i fıkıh ve akaid gibi medrese müfredatında yer alan temel derslere dair talebelerin kolayca anlayıp ezberleyebileceği başlangıç seviyesinde metin ve şerhler de yazmıştır. Vefatının üstünden 500 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen hâlâ hatırlanmasını sağlayan bu eserleri onun ben-anlatısının önemli bir parçasını oluşturur.

Akhisârî’nin ben-anlatısında dikkat çeken bir diğer husus 1593-1606 arasında vuku bulan uzun Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında bölgeye gelen Sultan III. Mehmed ile katıldığı Eğri Kalesi fethi ve Haçova Meydan Muharebesi ile Lala Mehmet Paşa maiyetinde şahit olduğu Estergon Kale’sinin ikinci fethinden bahsetmesidir. Dinin ve devletin bekasını sağlayan sultanlar ve devlet adamları Akhisârî’nin gözünde her zaman üstün ve saygın bir mevkiye sahip olmuş, eserlerinde onları hayır duayla yad etmiştir. Akhisârî’nin kendileriyle görüştüğü ve eserlerinde sitayişle bahsettiği devlet adamları arasında *Nizâmü’l-‘ulemâ’ ilâ hâtemi’l-enbiyâ’* isimli eserini ithaf ettiği, III. Murad’ın kızı Ayşe Sultan’ın eşi Bosna doğumlu Sadrazam Damat İbrahim Paşa; *Usûlü’l-hikem fî nizâmi’l-‘âlem* isimli eserini ithaf ettiği, Bosna Beylerbeyi Arnavut asıllı Hadım Hafız Ahmed Paşa; *Nûrû’l-yakîn fî usûli’l-dîn* isimli eserini ithaf ettiği, Estergon Kalesi’nin ikinci fethinde yanında bulunduğu “Estergon Fatihi” olarak bilinen I. Ahmed dönemi sadrazamlarından bir diğer Bosna doğumlu Lala Mehmed Paşa gibi Osmanlı’nın kudretli paşaları vardır.

Akhisârî’nin kısmî ve parçalı ben-anlatısında Osmanlı-Avusturya savaşları sebebiyle vuku bulan iç karışıklıklar, salgın hastalıklar, kıtlık ve pahalılık gibi sosyal, iktisadî, askerî ve siyasî

hayatı derinden etkileyen önemli tarihi veriler de bulunur. Akhisârî 50 ila 64 yaşları arasına denk gelen bu dönemde yaşadığı tüm zorluklara rağmen eğitim ve telif faaliyetlerinden geri durmamış, en güzel eserlerini bu dönemde telif ederek “zor zamanlar güçlü adamlar yetiştirir” sözü fehvasınca geriye ulema ve ümera arasında haklı bir itibar edinmesini sağlayan devlet ve toplum düzenine dair yazdığı meşhur eseri *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem* ile mantık, belagat, akaid ve usûl-i fıkıh gibi klasik ilimlere giriş seviyesinde yazdığı, bir kısmı bugün dahi okunup okutulan, metin ve şerhler bırakmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ak, Mahmut. “Lala Mehmed Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/71-73. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Âlemin Nizâmı İçin Hikmetli Yöntemler (Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem)*. çev. Asım Cüneyd Köksal. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Ezhârü'r-ravzât fî şerhi Ravzâtü'l-cennât*. thk. Yusuf Bedir. İstanbul-Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)-Türkiye Diyanet Vakfı, 1445/2024.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Hadikatü's-salât elletî hiye reîsü'l-'ibâdât*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Beyazıt, 1851, 80b-110b; Saraybosna: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 2946.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Kâfi*. Adana İl Halk Kütüphanesi, 914, 310b-320a.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-'enbiyâ'*. thk. Hassân Muhammed Saîd Şiblî. Kahire: Ma'hedü'l-mahtûtâtü'l-Arabiyye, 1441/2020; Saraybosna: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 3673, 85b-88a; 946, 31b-49a; Kudüs: Dâru İs'âf en-Neşâşibî Kütüphanesi, 0076-141, 94b-97b; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 753.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Nürü'l-yakîn fî usûli'd-dîn*. thk. Zühdî Adilovic. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1997.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Risâle fî hâşiyeti kitâbi'd-da'vâ li-Sadrişşeria*. Saraybosna: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 946, 49b-51a.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Risâle fî 'l-ta'zîr*. Saraybosna: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 946, 52b-53a.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Semtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl. Şerhu Semti'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* içinde. 103-144. thk. Orhan Ençakar. Ankara: TDV Yayınları. 1446/2024.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Şerhu Semti'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. thk. Orhan Ençakar. Ankara: TDV Yayınları. 1446/2024.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Şerhu Temhisi'l-Telhîs*. thk. Rıfat Işık - Ahmed Halil- Mesut Köksoy. Konya: Eğitim Yayınevi, 2020.
- Akhisârî, Hasan Kâfi. *Temhisi'l-Telhîs*. thk. Rıfat Işık - Ahmed Halil - Mesut Köksoy. Konya: Eğitim Yayınevi, 2020.

- Akhisârî, Hasan Kâfî. *Tercüme-i Usûlü'l-hikem fî nizâmî'l-'âlem*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba, 438.
- Akhisârî, Hasan Kâfî. *Usûlü'l-hikem fî nizâmî'l-'âlem*. Saraybosna: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, 1928, 31b-49a.
- Akyıldız, Ali. *Tarihçilik ve Yöntem Üzerine*. İstanbul: Timaş Akademi, 2021.
- Akyıldız, Ali. “Teracim-i Ahval Literatürünün Otobiyoğrafik Değeri”. *Osmanlı Araştırmaları* 64 (2024), 45-68.
- Akyıldız, Ali. “Yakıncağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv ve Arşiv-Dışı Malzemenin Önemi”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (1988), 165-170.
- Alak, Musa. *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Alper, Ömer Mahir. “Giriş”. *Nizâm-ı Âlemi Sağlayan Sebeplerin Temelleri (Usûlü'l-hikem fî nizâmî'l-'âlem)*. 7-48. İstanbul: Klasik, 2020.
- Aruçi, Muhammed. “Hasan Kâfî Akhisârî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/326-329. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Atâî, Nev'îzâde. *Hadâiku'l-hakâik fî tekmele'ti's-Şekâik*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Aykut, Nezihi. “Damad İbrâhim Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ayten, İbrahim Halil. “Geçmiş ve Gelecek Arasında ‘Ben’: Abdullah el-Ahîskavî'nin Otobiyoğrafisi”. *Ceride* 1/1 (2023), 64-128.
- Carr, Edward Hallett– Fontana, Jose. *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*. çev. Özer Ozankaya. Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- Carr, Edward Hallett. *Tarih Nedir?*. çev. Mistek Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Danişmend, İsmail Hâmi. *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Dávid, Géza. “Eğri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/489-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dávid, Géza. “Estergon”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/438-440. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Dedeyev – Küçükdağ, Bilal – Yusuf. “Osmanlı Devleti'nde Azerbaycanlı Bir Âlim: Molla Şemseddin Ahmed Karabağî”. *Belleken* 83/296 (2019), 71-94.
- Emecen, Feridun. “Haçova Meydan Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ençakar, Orhan. “Akhisârî ve Şerhu Semti'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl'ü”. *Şerhu Semti'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. 17-72. Ankara: TDV Yayınları, 1446/2024.
- Ençakar, Orhan. “Ulema için Kullanılan ‘Çelebi’ Unvanındaki Anlam Genişlemesi ve Hasan Kâfî Akhisârî'nin Konuya Dair Eleştirel Risalesi: *Risâle fî Tahkiki Lafzı Çelebi*.” *Zemin*, 8 (2024), 196-221.
- Ençakar, Orhan. “Klasik Usûl-i Fıkıh Eğitiminde Kolaylık Arayışları: Menârü'l-Envâr Muhtasarları ve Akhisârî'nin Semtî'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl İsimli Eseri”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi* Ö1: İslamî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023), 571-603.
- Eyice, Semavi. “Hâfız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/85-87. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Faruqî, Suraiya. *Yeni Bir Hükümdar Aynası: Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Alfa Yayınları, 2011.

- Gazzâlî. *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Güvenç, Lütfü. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Avusturya Harbi 1593-1606*. Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985.
- Hancî, Muhammed. *el-Cevherü'l-esnâ fî terâcimi ulemâ' ve şuarâ' Bosna*. Kahire: el-Matba'atü'l-'Alemiyye, 1349.
- İpşirli, Mehmet. "Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 10-11 (1979-1980), 239-278.
- Kaçan Erdoğan, Meryem - Bayrak Ferlibaş, Meral. "Hadım Hafız Ahmed Paşa'nın Mısır'daki Evkafı (XVII ve XVIII. Yüzyıldaki Durumu)". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 32 (2015), 1-30.
- Karahasanoğlu, Selim. "Ben-Anlatıları". *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*. ed. Mehmet Yaşar Ertaş. 280-284. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Karahasanoğlu, Selim. "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları". *Turkish History Education Journal* 8/1 (2019), 211-230.
- Karahasanoğlu, Selim. "Niçin Çıkıyoruz?" *Ceride* 1/1 (2023), 18-23.
- Karčić, Fikret. "Hanefî Mezhebi Bosna'ya Nasıl Geldi?: Hasan Kafi Akhisari'nin Silsilesi Üzerine Bir Yorum". *Sahn-ı Semâdan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVI. Yüzyıl*. ed. Ekrem Demirli vd. 105-113. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Karpat, Kemal. "Erdel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/280-283. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kayacı, Sait. *Selâvî Efendi'nin El Yazması Bir Şiir Divânında Sultan Tasavvuru*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Koca, Ferhat. "Mezhep (Fıkıh)". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/537-542. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Köksal, Asım Cüneyd. "Giriş". Hasan Kâfi Akhisârî. *Âlemin Nizamı İçin Hikmetli Yöntemler (Usûlü'l-hikem fî nizâmî'l-âlem)*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2018., 7-34.
- Küttükoğlu, Bekir. "Vak'anüvis". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/457-461. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Moacanin, Nenad. "Srem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/423-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Oktay, Ayşe Sıdika. *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Özcan, Abdülkadir. "İvaz Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/490. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sakal, Fahri. "Tarihyazımında Temel Kavramlar". *Tarih Nasıl Yazılır?*. ed. Ahmet Şimşek. 67-62. İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.
- Varlık, Nükhet. *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*. çev. Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Yakar, Gülşen. "'Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter-Analiz (1500-1800)' Başlıklı TÜBİTAK Projesi ve İstanbul Grubunun Çalışmaları II". *Ceride* 1/2 (2023), 158-163.
- "BAMER". Erişim 12 Ağustos 2024. <https://benanlatilari.medeniyet.edu.tr/tr/tamamlanmis-etkinlikler/calistay/calistay-ana-sayfa>

Ek: Akhisârî'nin Hayatı: Genel Kronoloji ¹⁰¹			
Yıl	Olay ve Olgular	Yaş	Dönem
867/1463	Büyük dedesi Ya'küb'un Bosna fethinden sonra 60'lı yaşlarda Müslüman oluşu	-	Fatih
926[?]/1520	Büyük dedesi Ya'küb'un Sultan Süleyman Han saltanatının ilk yıllarında vefatı	-	Kanuni
934/1527-28	Küçük dedesi Dâvûd'un Hırvatistan Urana Kalesi kuşatmasında 70 yaşında şehit oluşu	-	
951/1544	Akhisârî'nin Kanuni Sultan Süleyman dönemi Ramazan ayında bir cuma günü ikindi sonrası Akhisar'da dünyaya gelişi	-	
963/1556	12 yaşında ilim tahsiline başlayışı	12	
974[?]/1566	II. Selim'in saltanatının ilk yıllarında (en erken 23 yaşında) ilim tahsili için İstanbul'a gelişi	23	II. Selim
983/1575-76	Hocası Kara Yılan Hacı Efendinin 100 yaşını aşkınken Çatalca'da vefatı	32	III. Murad
983/1575-76	Memleketi Akhisar'a dönüşü ve ders halkası kurması	32	
983-988/1575-1581	İlk eseri <i>Risâle fî tahkiki lafzî çelebi</i> 'yi telifi	32-37	
986/1579	Saraybosna Kadısı Balî b. Yûsuf'a mülâzemeti	35	
988/1581	<i>Kâfî</i> isimli mantık eserini telifi	37	
991/1583	Akhisar'a kadı oluşu ve <i>Kâfî</i> isimli mantık eserini tasavvurât bahsinin sonuna kadar şerh edişi	40	
994/1585-1586	Kadılıktan ayrılışı, <i>Risâle fî hâşiyeti kitâbi'd-da 'vâ li-Sadrişşeri'a'yı</i> telifi ve babası Turhan'ın 96 yaşında Akhisar'da vefatı	43	
996-998/1588-1590	Kemalpaşazâde'nin <i>Muhtasarü's-salât</i> 'ı üzerine <i>Hadikatü's-salât elleti hiye reîsü'l-'ibâdât</i> isimli şerhini yazışı	45-47	
996/1588	Tekrar İstanbul'a gelişi	45	
998/1590	Srem Sancağında kadı oluşu ve <i>Semtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl</i> isimli eserini telife başlaması	47	
1000/1592	Hac yolculuğu, <i>Semtü'l-vüsûl</i> 'ü tamamlaması ve Medine'de Mir Gazanfer'den ders okuması	49	
1001/1593	Hac dönüşü İstanbul'a uğraması, <i>Semtü'l-vüsûl</i> 'ü ulemaya takdimi, Akhisar civarına kadı olarak tayini, <i>Risâle fî'l-ta'zîr</i> 'i yazışı	50	
1003?/1594-1595	Erdel ve Kral'da çıkan karışıklık sebebiyle kadılığı bırakıp Akhisar'a dönüşü	52	

101 Tabloda Akhisârî'nin hayatındaki önemli olay ve olgularla bunların vuku bulduğu yıllara, hicri yıla göre Akhisârî'nin o sırada kaç yaşında olduğuna ve yine o sırada tahtta bulunan sultanın adına yer verilmiştir.

1004/1596	Akhisar'da <i>Semtü'l-vüsûl</i> 'ün şerhini tamamlaması ve siyasete dair meşhur eseri <i>Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-'âlem</i> 'i telif edişi	53	III. Mehmed
1005/1596	Sultan III. Mehmed ile Eğri Kalesi Fethi ve Haçova Meydan Muharebesi'ne katılışı, <i>Usûlü'l-hikem</i> 'i ulema ve vezirlere takdimi ve ikinci defa Akhisar kadılığına tayini	54	
1005/1596	<i>Nizâmü'l-'ulemâ' ilâ hâtemi'l-enbiyâ'</i> isimli otobiyoğrafisinin ilk versiyonunu telifi	54	
1005/1597	<i>Usûlü'l-hikem</i> 'in Türkçe tercüme ve şerhini tamamlayıp III. Mehmed'e takdim için İstanbul'a gidişi	54	
1006/1598	Üçüncü ve son defa tekâüden Akhisar kadılığına tayini, Recep ayı sonlarında <i>Ravzâtü'l-cennât fî usûli'l-i'tikâdât</i> 'ın müsveddesini yazışı	55	
1009/1600	<i>Nizâmü'l-'ulemâ'</i> 'nın ikinci versiyonunu telifi ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya ithaf edişi, <i>Ravzâtü'l-cennât</i> ile <i>Temhîsü'l-Telhîs</i> isimli eserleri temize çekmeye başlaması	58	
1010/1602	<i>Temhîsü'l-Telhîs</i> 'i temize çekışı	59	
1014/1605	Estergon Kalesi fethine iştiraki, Cemâziyelevvel başlarında <i>Ravzâtü'l-cennât</i> 'ı temize çekışı, Osiek Kalesi'nde Recep başlarında <i>Ezhârü'r-ravzât fî şerhi Ravzâti'l-cennât</i> 'ın müsveddesini yazışı, <i>Temhîsü'l-Telhîs</i> 'in şerhini telifi ve <i>Nûrû'l-yakîn fî usûli'd-dîn</i> isimli Tahâvî akidesi şerhini tamamlayıp Lala Mehmed Paşa'ya ithaf edişi	63	I. Ahmed
1015/1607	Akhisar Kalesi'nde Şevval sonlarında <i>Ezhârü'r-ravzât</i> 'ı temize çekışı	64	
1021/1612	Akhisar'da cami, medrese, tekke, han, sıbyan mektebi ve çeşme yaptırışı	70	
1024/1615	Vefatı ve Akhisar'da yaptırdığı medresenin yanındaki türbeye defni	73	